

सं. १९२३

स. ग्रं. सं. टाणें

वैष्य काव्य

सं. नं. २३७

व्यविहार

पुस्तक पहिलें

सं. काव्य ६००

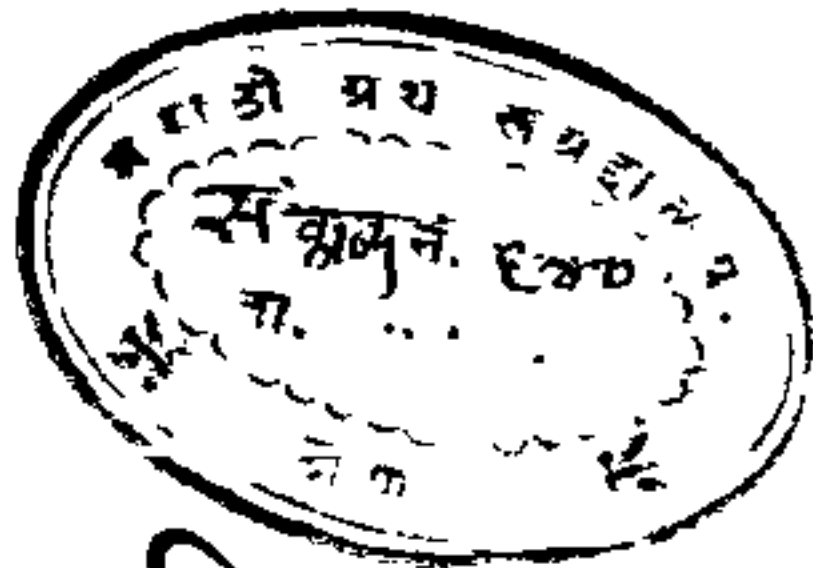

REFBK 0002358

REFBK-0002358

१९२३

Vishwanath Ganesh & Co
Book Sellers
MUM.

काव्यविहार

पुस्तक पहिलें

REFBK 0002358

REFBK-0002358

मुद्रकः—दा. र. मित्र, मनोरंजन प्रेस, मुंबई नं. ४.

प्रकाशकः—थरान्त दत्तात्रय गोखले,

प्रोप्रायट्टर—गोखले आणि मंडळी, बुधगांव, S. M. C.

[या पुस्तकासंबंधी या आवृत्तीसुद्धा सर्व हक्क ग्रंथकर्त्याने आपले खाधीन ठेविले आहेत.]

सं. काव्य.

६००

काव्यविहार

पुस्तक पहिलें.

सं. काव्य ६००

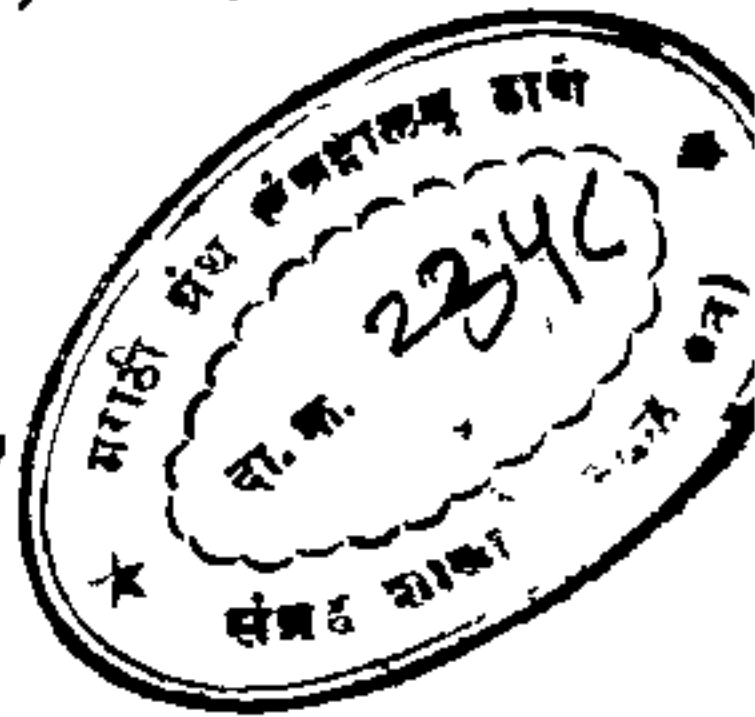
कवि:—

श्रीयुत डी. व्ही. गद्रे (काव्यविहारी),
बी. ए., एलएल. बी.

मराठीचे प्रोफेसर, विलिंग्डन कॉलेज, सांगली.

प्रकाशक:—

गोखले आणि मंडळी,
बुधगांव, S. M. C.

फेब्रुवारी १९२३.

किंमत चौदा आणे.

अर्पणपत्रिका.

मिरजमळा संस्थानचे अधिपति

श्रीमंत माधवराव बाबासाहेब पटवर्धन
यांचे सेवेसी

श्रीमंतांनीं शिक्षणदानरूपानें मजवर केलेल्या उपकारां-
बद्दल वाटत असलेल्या कृतज्ञतेचें अल्पसें
द्योतक ह्मणून ही माझी कृति, श्रीमं-
तांच्या परवानगीनें सादर
अर्पण केली असे.

श्रीमंतांचा कृपाभिलाषी,
काव्यविहारी.

मिरजमळा संस्थानचे अधिपति

श्रीमत् माधवराव चाचासाहेब पटवर्धन, बुधगांव.

काव्यविहाराचे कवि

‘काव्यविहारी,’

श्रीयुत प्रो. डी. व्ही. गद्रे, बी. ए , एल्एल्. बी.

प्रस्तावना.

कै. डॉ. पां. दा. गुणे, M. A PH. D

काव्यविहारास माझे परमपूज्य गुरुवर्य कै. डॉ. पां दा. गुणे, M A. PH. D., हे प्रस्तावना लिहिणार होते. डॉक्टरसाहेबांच्या शोचनीय निधनाने 'काव्यविहार' या प्रेमलत्रास पारखा झाला. अशा स्थितीत कै गुरुवर्यांच्या आत्म्याचा मंगल आशीर्वाद हीच माझ्या 'काव्यविहारा'ची प्रस्तावना आहे.

—काव्यविहारी.

आत्मनिवेदन.

माझे परमपूज्य गुरुवर्य कै. डॉ. तात्यासाहेब गुणे, M. A PH D यांच्या प्रस्तावनेसह 'काव्यविहार' प्रेमळ वाचकांचे हातीं देण्याचा माझा सकल्प कालाच्या कठोर कृतीने फोल ठरविला. इ. स. १९१५ मध्ये विद्यार्थी या नात्याने डॉ. गुणे यांच्याशी माझा संबंध जडत्यापासून त्यांचे महिषयक शिष्यप्रेम आमरणांत उत्तरोत्तर वृद्धिगतच होत गेले. आरंभापासून माझ्या वेड्यावांकड्या काव्यकृति प्रेमळ नदरेने त्यांनी मला अमोल साहाय्य केले होते 'काव्यविहारा'च्या प्रकाशनाची पूर्व तयारी चाळू असताना प्रकृति अत्यंत अस्वस्थ असतांनाहि, 'काव्यविहारां'तील कविताची निवड कै. तात्यासाहेबांनीच केली होती. 'काव्यविहारा'वर आरंभापासून याप्रमाणे लोभ करणारे माझे गुरुवर्य 'काव्यविहारा'चे प्रकाशन पहावयास जगले नाहीत, ही माझ्या दुर्दैवाची परिसीमा आहे. अशा विपरीत स्थितींत कै. गुरुवर्यांचा मगल आशीर्वाद हीच प्रस्तावना समजून, या प्रस्तावनेसह माझा 'काव्यविहार' मी प्रेमळ वाचकांच्या हातांत देत आहे.

मी काव्यलेखनास आरंभ केल्यापासून अनेक गुरुतुल्य व अधिकारी व्यक्तींनी केलेल्या सूचना व दिलेले प्रोत्साहन, तसेच, माझा अनेक मित्रांनी व हितचिंतकांनी दाखविलेले लापलेपणाचे प्रेम, यांचेच दृश्यफल झणजे प्रस्तुतचा 'काव्यविहार' आहे यापैकी विद्यमान व्यक्तींचा साभार नामनिर्देश 'आभारप्रदर्शन' या प्रकरणांत

मीं केलेलाच आहे, दिवंगत व्यक्तींपैकी ज्यांचा 'काव्यविहारा'शी प्रत्यक्ष संबंध आला अशांपैकी कै. गोविंद बळ्हाळ देवल, कै. प्रि. वासुदेव बळवंत पटवर्धन, कै. काशीनाथपंत मित्र व कै. गणेश विठ्ठल कुळकर्णी, हे प्रमुख होत. कै. देवल हे आमचेच गांवचे ह्यणजे हरीपूरचे रहिवासी असून, त्यांचा व माझा गुरुशिष्य या नात्याने बराच परिचय होता. प्रि. पटवर्धन हे तर प्रत्यक्ष माझे गुरुच होते. त्यांनीं हि वेळोवेळीं मार्मिक सूचनांच्या रूपाने मला अमोल साहाय्य केले होते, वरील दिवंगत गुरुवर्यांचे माझ्यावरील उपकार आमरण माझे स्मरणांत राहतील. कै. मित्र व कै. कुळकर्णी हे अनुक्रमे मनीरंजन व 'नवयुग', 'उद्यान' या मासिकांचे संपादक असल्याने व 'काव्यविहारा'तील बरीच कविता याच मासिकांत प्रसिद्ध झाली असल्याने, उभयतांचे व माझे स्नेहसंबंध उभयतां दिवंगत होईपर्यंत दृढतरच होत गेले. वरील सर्व दिवंगत गुरुवर्यांच्या व स्नेह्यांच्या आत्म्यांना 'काव्यविहारा'च्या प्रकाशनाने आनंद होईल व त्यांच्या कृपेचे व सदिच्छांचे छत्र 'काव्यविहारा'वर सदैव राहिल असा मला भवंसा आहे.

'काव्यविहारा'च्या अंतरंगासंबंधी येथे काहींच न लिहितां, मला फक्त कवितांच्या अनुक्रमासंबंधी दोन शब्द लिहावयाचे आहेत. 'काव्यविहारा'तील कवितांचा बहुधा कालानुक्रमच ठेविलेला आहे. भावनेसाठीं अगर विषयानुसंधानासाठीं क्वचित् कविता मार्गेपुढे केलेल्या असल्या तरी प्रत्येक कवितेखालीं रचनाकाल असल्याने अनुक्रमास बाध येणार नाही. पृष्ठ ७२ वरील 'एवढीच आशा' या कवितेचा रचनाकाल नक्की लक्षांत नसल्याने तो मात्र दिलेला नाही. तथापि अनुक्रमाच्या दृष्टीने ती कविता बरीच पुढे गेली आहे असें मला वाटते. 'काव्यविहारा'संबंधी यापेक्षा जास्त मला या स्थळीं काहींच लिहितां येत नाही.

सरतेशेवटीं, ज्या रसिकांच्या आजवर मिळालेल्या प्रोत्साहनाने, 'काव्यविहारा'चे प्रकाशनास मी उद्युक्त झालों आहे, त्यांना 'काव्य-विहार'रूपाने केलेली ही अल्पस्वल्प सेवा गोड करून घेण्याबद्दल विनंती करून, मी हे आत्मनिवेदन पुरे करितों.

बुधगांव, }
२०-२-१९२३.

रसिकांचा नम्र,
काव्यविहारी.

सं. ६१०
६१०

आभार

मिरजमळा संस्थानचे अधिपति, श्रीमंत माधवराव बाबासाहेब पटवर्धन यांनी या माझ्या कृतीस प्रोत्साहन देऊन व ती स्वतःला अर्पण करण्याची परवानगी देऊन मजवर आजपर्यंत केलेल्या उपकारांत भर टाकिली. त्याचप्रमाणे इचलकरंजी संस्थानचे अधिपति श्रीमंत नारायणराव बाबासाहेब घोरपडे यांनी काव्यविहारांतील कविता वाचण्याची तसदी घेतली आणि अभिप्राय व मदत देऊन मला ऋणी केले आहे. या उपकारांबद्दल उभयतां श्रीमंतांचा मी अत्यंत ऋणी आहे.

इंदूरचे श्रीमंत माधवराव किवे, M. A., M. R. A. S., सांगली विलिंग्डन कॉलेजचे प्रिन्सिपाल गुरुवर्य गोविंद चिमणाजी भाटे M. A. व प्रख्यात मराठी नाटककार, कवि, टीकाकार व विनोदी लेखक गुरुवर्य श्रीपाद कृष्ण कोल्हटकर, B. A., LL. B., या त्रिवर्गांनी मला आजपर्यंत अनेक तऱ्हेने प्रोत्साहन दिले व आतां 'काव्यविहारा'वर अभिप्राय देऊन उपकृत केले आहे. याबद्दल या त्रिवर्गांचा मी अत्यंत आभारी आहे.

माझे मुंबईचे चुलते ती. रा. रा. बळवंत विनायक लेले व बेळगांवचे स्नेही डॉ. केशव वामन साठे M. B. B. S. या उभयतांच्या मजवरील अकृत्रिम प्रेमाबद्दल, व काव्यविहाराचे बाबतीत त्यांनी वेळोवेळी घेतलेल्या तसदीबद्दल त्याचे आभार मानणे औपचारिक दिसेल, तथापि त्याचे नांवाचा या स्थली कृतज्ञतापूर्वक उल्लेख केल्या-वांचून माझ्याने राहवत नाही.

मनोरंजन छापखान्याचे चालक श्रीयुत दामोदरपंत मित्र, मनोरंजनाचे सहकारी संपादक श्रीयुत वि. जि. नाडकर्णी व छापखाना सुपरिंटेंडंट श्रीयुत शां. ता. आजगांवकर, B. A. यांनी कै. काशीनाथपंतांच्या मार्गे पूर्वसंबंध कायम ठेवून, काव्यविहाराचें काम अल्पावधींत उत्तम रीतीनें करून दिलें, याबद्दल या सर्वांचा मी आभारी आहे.

वर निर्दिष्ट केलेल्या व्यक्तींशिवाय अनेकांनीं, अनेक तऱ्हेनें 'काव्यविहारा'स प्रत्यक्ष अगर अप्रत्यक्ष साहाय्य केले आहे, त्या सर्वांचा नामनिर्देश स्थलाभावामुळे येथें करणें शक्य नाहीं. हणून अशा सर्व साहाय्यकर्त्यांचे या स्थलीं एकत्र आभार मानून हें 'आभार' प्रकरण पुरें करितों.

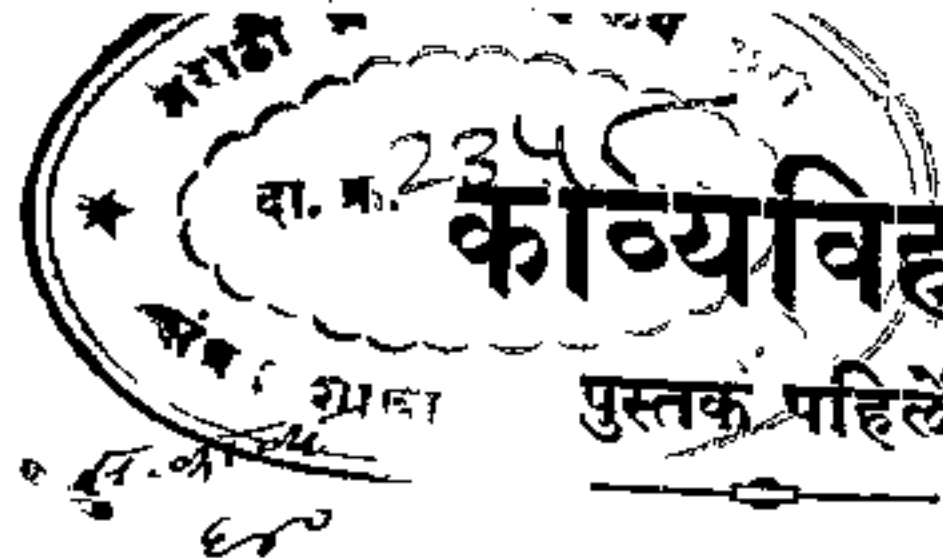
बुधगांव,
ता. २०-२-१९२३. }

सर्वांचा नम्र,
काव्यविहारी.

अनुक्रमणिका.

नं०.	कविता.	पृष्ठ.
१	शारदास्तवन	१
२	फुलाची विनंति	२
३	चंद्रोदय	३
४	चंद्रास	४
५	तरंग	५
६	कृष्णाकाठी	७
७	मनस्ताप	९
८	आशा-निराशा	१०
९	हंसगारी कलिका	१५
१०	उद्यानांत	१७
११	प्रेम आणि काव्य	१८
१२	पिंज-धांतील पोपटास	२०
१३	निरोप	२२
१४	सांख्य	२३
१५	ध्यास	२४
१६	'दावा मजला कोणितरी'	२५
१७	माझी बांतरी	२६
१८	एकच क्षण	२९
१९	परीक्षेचा बळी	३०
२०	हृदयाचें गान	३४
२१	हसणान्या बालिकेत	३६
२२	युरोपियन मुलास पाहून	३९

नंबर.	कविता.	पृष्ठ.
२३	शुभमंगल सावधान	४५
२४	त्रिमुक्ता संसार	४८
२५	कै. केशवसुतास	५१
२६	केशवसुतांची कविता वाचून	५३
२७	सवाल (१ ला "नर्वे कां जुने !")	५४
२८	सवाल २ रा "धर्म बुडतो काय ?"	५६
२९	सवाल ३ रा "आंधळे कीं डोळसे ?"	५७
३०	सवाल ४ था "तुम्ही कोण ?"...	६०
३१	पूर्वस्मृति	६२
३२	स्थित्यंतर	६३
३३	हिंदी तरुणास	६४
३४	बॅकबेच्या वाळवंटांत	६५
३५	बॅकबेच्या वाळवंटांत (नं. २)	६८
३६	मित्रस्मरण	६९
३७	हृदयेश्वरीस	७०
३८	चार शब्द	७२
३९	एवढीच आशा	७२
४०	आकाशदिवा पाहून	७४
४१	पूर्व-पश्चिम	८१
४२	सिंहगड सोडतांना	८२
४३	स्फुट अभंग	८८
४४	एक मागणें	८९
४५	रसिकांस विनति	९०

काव्यविहार

पुस्तक पहिलें

१ शारदास्तवन

शारदास्तवन

कोठें वास तुझा ? अन्त गगनीं कीं कृष्ण मेघोदरीं
किंवा नीलसरोवरीं वससि तूं उत्तुंग शैलावरी ?
उद्यानीं नवपंकजांत अथवा वायूवरी राहसी ?
स्फूर्ती देउनियां सदा कविमना विश्वासवें खेळसी. १
देवी ! शोधियलें तुला बहुपरी, धावें झणी, शारदे [
देई दर्शन, अंत केवि बघसी ? माझी दया येउं दे.
सेवावें पदपद्म भृग बनुनी ही आस भारी मनीं;
दासाचें पुरवोनि कोड इतुकें, स्फूर्तीस दे स्वामिनी. २
कोठें मी नर क्षुद्र मंदधि, कुठें स्वर्गीय तू देवता,
मोठेही शिणले कितीक तुझिया पादांबुजा सेवितां.
काव्याचा हृदयांत लेश नसता, देवी ! तुला सेवणें
वाटे दुस्तर; पादहीन मनुजें हेमाद्रि उलंघणें. ३
झाले, होतिल, दास गे, कितितरी माझ्याहुनी उज्वल;
देवी ! लोटुं नको यथामति यशा गाईन मी निर्मल;
वेडें बेसुर वाकडें तुज गमे कीं गान माझें जरी,
प्रेमें मानुनि घे विरिंचिदुहिते ! सर्वज्ञ काव्येश्वरी ! ४

हरीपूर,
जानेवारी १९१५.

२ फुलाची विनंति

[खालील कविता इणजे माझा काव्यविषयक पहिलाच प्रयत्न आहे.]

(चाल—चंद्रकांत राजाची कन्या.)

- एके दिवशीं आनंदानें बागेमधिं गेलों;
नयनमनोहर पुष्प देखुनी हर्षभरित झालों. १
- झडकरि जाउनि जाइपुष्प तें हस्तानें खुडिलें.
मानुषवाणी धारण करुनी पुष्प मजसि बोले. २
- “ रे ! रे सखया, आतां हें त्वां मजसी तोडियटें,
माझ्या बाला ! उपकार तुझे मजवरि बहु झाले. ३
- दुष्ट भ्रमर ते नित्य येउनी मजसि गांजिताती,
दुर्मिळ ऐसा मधुर मधू ते बहु घेउनि जाती. ४
- मधु गेल्यावरि पर्णावरि मी कोमेजुनि पडतो,
पडल्यावरि मी कोणि न मज मग सुवासासि घेतें.” ५
- रे बाला ! मी आजि सुदैवें तव हातीं पडलों,
वाटे आतां त्या दुष्टांच्या त्रासांतुनि सुटलों. ६
- झडकरि नेउनि भगवच्चरणीं त्वां मज अर्पावें,
वाटे मजसी तत्पदिं पडुनी धन्य जगीं व्हावें. ’ ७
- जडवस्तूंच्या चातुर्यानिं कुंठित मी झालों,
त्या पुष्पासी हस्तीं धरुनी धावत घरिं गेलों. ८
- द्वारामाजी धावत धावत प्रिय भगिनी आली,
“दादा ! देईं पुष्प मजसि हें,” ऐसें मज वदती. ९

“वेणीमाजी लेउनि यासी मस्तक सजवाया,
देई कुसुम मज, आशा माझी करूं नको वायां.” १०

भगिनीसाठीं पुष्पविनति मी विसरुनियां गेलों,
भगिनीप्रेमा बळी पडुनियां निष्ठुर मी झालों. ११

म्यां दुष्टानें त्या पुष्पासी तिच्या करीं दिधलें,
पुनः एकदा दीनपणानें पुष्प मजसि बोले. १२

“हाय ! हाय ! मी जगन्नियन्त्या प्रभुपग्या मुकलों,
व्यर्थ व्यर्थ मी, अरे घातक्या ! तव हातीं पडलों. १३

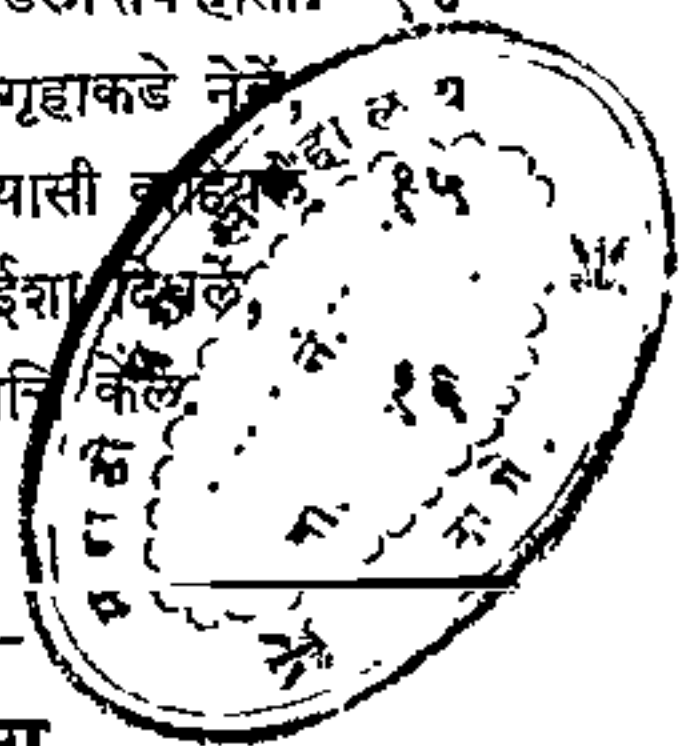
भ्रमराहातीं पडलों जरि मी मधुतरि ते खाती,
चुरडुनि जाइन व्यर्थ गड्या मी पडलों तव हातीं.” १४

लज्जित होउनि मग लाला मीं गृहाकडे नेणें,
जगन्नियन्त्या प्रभुच्या चरणीं ल्यासी वाळीं

कुसुमासम मन प्रत्येकानें जरि ईशा दिधलें,
वाटे त्यानें जन्मा येउनि कर्तव्यनि केलें.

हरीपूर,

सप्टबर १९१२.

३ चंद्रोदय

(चाल—मेदिती गृहमेदि हे.)

गमत सुखकर समय हा,

तेजराशी कुमुदबांधव येत सदनांगणि पहा. ॥ गमत० ॥ १

तारकागण अंबरीं,

तेज वितरे कितितरी,

गगनसागरवीचिगत हा फेन पसरे नभिं अहा ! ॥ गमत० ॥ २

प्रणयविकला रोहिणी

प्रियकरा अवलोकुनी

हार गुंफुनि तारकांचा अर्पिते विधुला पहा. ॥ गमत० ॥ ३

नीलमंडलसारिं जसें

शुभ्र पंकज गमतसे,

पूर्ण फुलले ह्यणुनि सगळें विश्व खुललें किति अहा ! ॥ गमत० ॥ ४

विबुधललना क्रीडती,

रत्नकंदुक फेंकित्ती,

जमररमणीपादतलहत ह्यणुनि विहरे गगनिं हा. ॥ गमत० ॥ ५

पुणे,

आगस्ट १९१५.

४ चंद्रास

[चांदण्यारात्रीं आकाशाकडे लक्षपूर्वक पहावे. वास्तविक चंद्र स्थिरच असतो, पण दगाच्या विशिष्ट गतींमुळे तोच सरकत आहे असा भास होतो. अशा सरकणाऱ्या (चालणाऱ्या) चंद्राकडे पाहूनः—]

दिंडिवृत्त

सवें घेवोनी विमल तारकांला,

आत्मतेजें खुलवीत अंबराला,

खुणविलें कां तुज रम्य कुमुदिनीनें,

अधरसेवाया जासि नभपथानें. १

विरहतापें रोहिणी तप्त झाली,

दुःख दाटे पाडुता येइ गालीं,

सवतसुख नच साहवे कां तिथेला,

म्हणुनि गाळी तारका अश्रुमाला. २

खनी प्रेमाची गमत कुमुदिनी ही,
 वृथा सखया ! अंतरीं प्रेम नाहीं,
 जोंवरी तूं विलससी अतुल तेजें,
 प्रणय दावी हास्य तें मुखि विराजे. ३
 वदनिं तुझिया लावुनी अचलदृष्टी,
 दावि तुजला जणु करित प्रणयवृष्टी;
 सहज मुरडोनी चपल नयनपातें,
 करी सुहृदा ! घायाळ तव हृदातें. ४
 दैव-योगें जरि होसि तेजहीन,
 ल्यजुनि तुजला सेवील मधुप जाण;
 जेंवि गणिका लोटुनी निर्धनाला,
 प्रणय दावुनि सेविते धनवताला. ५
 हृदय फिरलें अंधता येइ नेत्रीं,
 ल्यजिसि दयिता रोहिणी मृदुलगात्री;
 प्रणयठेवा गेहिंचा सोडुनीयां
 वृथा जासी परचुंबनीं रमाया.

हरीपूर,
 आनेवारी, १९१६.

५ तरंग

[तुकतेंच चुरडलेलें एक फूल पाहून.]

हैं काय जाहलें दैवा ! चुरडिलें कुणीं सुमना या ?
 पाषाणहृदय कोणाचें, अंतरीं तुजली माया !

विच्छिन्न देह जरि याचा,
बोलाया नाही वाचा;

जगिं कोण वलि दीनाचा !

दुःखानें जर्जर झालें ! आसनमरण हें पडलें ! १

या दीन मधुर सुमनानें, अपराध कुणाचा केला—
मातेच्या अंकावरुनी, ओढिलें ह्मणोनी याला ?

विश्वाच्या साम्राज्यांत,

शीतोष्ण सोसुनी वात,

नाचलें प्रमोदें हसत !

गोजिरें कुणा नावडलें, ह्मणुनियां काय हें खुडिलें ? २

उपवनीं पातलों तेव्हा, मीं काल देखिलें नुकतें;

वान्याचा करुनी झोला, राजस हें खेळत होतें !

रिझवाया मानस गमलें;

स्वातंत्र्य मूर्त अवतरलें;

हसवुनी आपणहि हंसलें !

परि आज कसें तें सगळें, मधु हास्य लयाला गेलें ! ३

कितितरी अमोलिक रत्नै, उदधीच्या उदरीं वसती;

जन्मती वनीं किति सुमनें, क्षण हंसती, विलया जाती !

हा दुष्ट काल दिनरात

साठवी सकल उदरांत,

सुमन हें चाललें त्यांत !

किति जरी हृदय हें पिटिलें, येतें तें आता कसलें ? ४

येतांच रात्र, आकाशीं, चमकतील ताराराशी,

खुलवीत पुनः जगतासी, येईल भानु उदयासी,

मधु सुमें अमित फुलतील,

पुनरपी वनीं हंसतील,

आनंदें जग भरतील;

परि दीन बापुडें छकुलें, संतत या जगता मुकलें. ५

पुणें, जानेवारी, १९१६.

६ कृष्णाकांठीं

एक समाजदृश्य

सळ—सळ—सळ—सळ उसळति लहरी क्षुब्ध जाहली नगतनया;

घों घों घों घों घोर समीरण थर थर कापवि जनहृदया. १

थड—थड लाटा खडकावरती घालुनि घेती वेगानें;

भग्न होउनी पुनरपि जाती, खेळ खेळती मोदानें ! २

नव—जलदानीं गगन कोंदलें, बीज कडाडे मधुमधुनी;

प्रलयकाल जणुं जवळीं आला, धरंधर कापे ही अवनी. ३

जणु भीतीनें तारा लपल्या, तिमिर संचरे स्वैरपणें;

भेसुर लीला ऐशा रीतीं निसर्ग दावी लीलेनें. ४

सोडुनि जन—संपर्क पातलें भीषण समर्यां कोण इथें ?

रंज—गांजलें खल जगतानें; असेल कोणीं मज गमते ! ५

हंसुनी चपला दावित सकलां जगतिं चाललें हें काय ?

ढाळित अश्रू येथ बैसली दिसते अबला ही; हाय ! ६

केश निखुरले, वसन गळालें, हिजला नुरलें परि भान;

घळ घळ घळ घळ अश्रु चालले, लणुनि जाहलें मुख मलिन. ७

अनाथ अबले ! काय जाहलें—विटलिस हणुनी जगताला ?
 असेल कोणी खळ या भुवनीं चुरडित कोमल कुसुमाला ? ८
 कीं प्रणयाचा भंग जाहला, काय जिणें हें कामाचें ?
 हणुनि विरहिणी बससी ऐशी ढाळित अश्रू विरहाचे ? ९
 अभागिनी ! तव नाथ हृदाचा सोडुनि गेला जगतास ?
 हणुनी अश्रू ढालुनि अबले ! आळविसी जगदीशास ? १०
 तरंग ऐसे मनि उठले, परि—शब्द कुणाचा हा आला ?
 “मम हृदयेशा ! तमोमय जर्गी सोडुनि” बोले ती अबला. ११
 “मम हृदयेशा ! तमोमय जर्गी सोडुनि अपुली ही दासी
 पथ स्वर्गाचा चढाल, शिवली कधि न कल्पना हृदयासी. १२
 छत्र कृपेचें जोंवरि अपुलें होतें मजवरि प्रियनाथ !
 वक्र दृष्टिनें देखाया मज कोणि न धजले जगतांत ! १३
 छत्र फाटलें, उघडी पडलें ! बोचुनि खाती जन सगळे !
 बोलुनि हृदया घरे पाडिती शब्द सुखाचा कधि न मिळे ! १४
 वदति अमंगल दर्शन माझे, दूर लोटिती सकल मला,
 दोष काय हा या अबलेचां, काल नेइ मम नाथाला ? १५
 गुलामगिरिचें पशुवृत्तीचें जीवन नलगे हें मजला !
 माझे जगतीं कुणि न राहिलें ! दुःख सांगुं हें कवणाला ? १६
 मातापितरें अभागिनीला सोडुनि गेलीं बाळपणीं;
 नाथहि गेले मृत्यूवाचुनि थारा नुरला मज भुवनीं ! १७
 बंधुजनांनीं त्यजिलें हणुनी तूहि अंतका ! मजवरती;
 बल्लभ माझा हरुनी नेला दाविसी आतां अप्रीती ! १८
 मूढ जाहलें अथवा काला ! व्यर्थ दोष मीं तुज दिधला !
 गतजन्मींचीं घोर पातकें फळासि बालीं समयाला ! १९

अनाथ अबला मजसम दुसऱ्या ढाळिति अश्रू किति भुवर्नी !

आत्मसुखानें दग होउनी पुसति न त्यांना जन कोणी ! २०

दुःख तयांचें प्रभुरायाला कथन कराया जरि, नाथ !

सोडुनि गेला या अबलेला घोर तिमिरमय जगतांत ! २१

मधुर सुमांचा सुवास जैसा तेवी अपुली ही दासी;

प्राणवल्लभा ! विरह न सहवे थांबा आलें मेटीसी ! २२

माते ! गंगे ! मज उदरीं घे भेटविं मजला प्रियनाथ;

“ आलें-आ-लें नाथ—” हणूनी उडी घेतली उदकांत ! २३

* * * * *

अबला गेली, जगता मुकली; पर्वा त्याची कोण करी !

निसर्ग हंसलें, चपला खेळे, सळ-सळ-उसळति जळजळहरी ! २४

पुणे, फेब्रुवारी, १९१६.

७ मनस्ताप

[जगाविषयीं वैतागलेल्या मनाला केव्हां केव्हां असेहि वाटणें साहजिक आहे !]

लाथ मारुनी जगताला,

धिकारुनियां सकलांला,

दूर दूर भति जनपद-विरहित गिरिकंदर मज आवडतें;

तरुवर लतिका खग साचे

मित्र करावे जीवाचे,

अखंड शांती नांदत जेथें त्या स्थळिं मानस मम रमतें. १

निर्झर बालक सृष्टीचें

स्वच्छंदानें वनिं नाचें,

स्वातंत्र्याचा आयुष्पथ तो मज आवडतो मोदमय;

निर्झर मंजुळ गान करी,
 अनिल तयाची साथ धरी,
 अंधुप्रेमा देखुनि त्यांचा प्रबल उचमळें मम हृदय. २
 वेडा ह्यणतिल जन सारे,
 वेड लागलें मजसि पुरें,
 त्या वेडानें मत्त होउनी दूर झुगारिन जगतास;
 द्वेषबुद्धिचा लवलेश
 शिवे न ज्यांच्या हृदयास,
 प्रेमल ऐशा वनविहरांचा संग नावडे कोणास ? ३
 भयाण जगतांतारिं मजला
 आशातंतू मुळिं नुरला,
 दूर लोटुनी खल जगताला कानन कां नच सेववें;
 नव वनकुसुमें वेंचोनी,
 माला त्याची गुंफोनी,
 प्रियमूर्तीचें ध्यान करावें प्रणयचितनीं रत व्हावें. ४
 पुणे, सप्टेंबर, १९१५.

८ आशा-निराशा

[कांहीं विशिष्ट कारणांनीं हृदय नैराश्यपूर्ण होऊन जमभर जिकडेतिकडे
 अंधकार दिसत असतां, आशेचा एकादा अंधुक जरी किरण दिखला,
 तरी तेवढ्या किरणाच्या प्रकाशानें आपणाला नवजीवन
 प्राप्त होतें, हा अनुभव कोणाला नाही !]

(१)

भीषण रजनी गाढ दाटली,
 एकाएकीं भोंवळ आली,

हृदयाची शांती मावळली,
 सुखशयनांतुनि थरथर कांपत उठलों खडबडुनी !
 अंधारामधिं ताणुनि डोळे,
 इकडे तिकडे सभय पाहिलें,
 कांहिंतरी दिसलें हललें,
 कंप सुटे मम सकल तनूला; गेलों डबडबुनी !

(२)

त्या तिमिरांतुनि कभिन्नकाळी
 भेसुर मूर्ती येउनि जवळीं
 कर-कर-कर दांताची कवळी
 वाजवुनी, मग नयन रोंखिले भीषण मजवरती '
 जणुं अग्नीचें स्फुलिंगवर्षण,
 गमलें मजला करिती लोचन;
 भीतीनें मग उडली गाळण,
 'को-को-को-को-कोण,' वदोनी पडलों भूवरती !

(३)

“ शरीर काळें, हृदयहि काळें,
 वदति ' निराशा ' जन मज सगळे;
 सोडुनियां हे वेडे चाळे,
 लक्ष देउनी सकळ आयकें; वदतें मी काय—
 सौख्यलवहि तुज नाहीं जगतीं,
 नज तुजवर कोणाची प्रीती;
 प्रबल निराशा होइल अंतीं
 देह त्यजोनी सत्वर जगता सोडुनि तूं जाय !

(४)

“ गूढ जरी हें बदशिल कोणा,
 हरीन सत्वर तुझिया प्राणा !
 जासि कुठें करुनी अवमाना ?”
 इतुकें वदुनी हळूहळू मग विलीन हो तिमिरांत !
 नैराश्याचें पिशाच भेसुर
 तांडव हृदयीं करित अनावर !
 तुच्छ वाटलें जग हें क्षणभर !
 सोडुनि देहा वसती बरवी गमली मज गगनांत !

(५)

काडी ओडुनि दीप लाविला,
 जरि चोहिकडे प्रकाश केला,
 अजुनी धडकी मम हृदयाला !
 इश्य मघाचें खेलुं लागलें मदीय नयनांपुढती !
 स्वप्नचि सारें दिसलें समजुनि,
 भितऱ्या हृदया आश्वासोनी,
 हळूहळू मी आलों अगणि;
 सहजगतीनें दृष्टि लाविली वरती गगनप्रांती !

(६)

कृष्णवर्ण घनपंक्ती झरझर
 इकडुनि तिकडे धांवति सत्वर !
 सकल गगन जणुं कापें थरथर !
 ऐशा समयीं एक चादणी लखलखते गगनांत !

जों जों तिजवरि दृष्टि लाविली,
 मोठी मोठी होत चालली !
 गमत मला तेजाची पुतळी !
 पसरत पसरत तेज चाललें, विस्मय ये हृदयांत !

(७)

बघतां बघतां तेज फांकलें,
 तेजोमय नभ सगळें झालें;
 कृष्णवर्ण घन दूर पळाले,
 त्या तेजांतुनि मुग्ध बालिका प्रगट होइ गगनांत !
 झर झर झर झर उत्तरे खालीं,
 माझ्या समुख उभी ठाकली;
 विषण्ण मजला देखुनि हंसली;
 काय वाटलें न कळे, आशाकुर उपजे हृदयांत !

(८)

रम्य द्युतिची हंसरी मूर्तीं,
 शुभ्र कमल नव शोभें हातीं,
 धवल वसन विलसे वपुवरतीं;
 हास्यभरानें मोहुनि गेलें विश्व सकल जणुं डोले !
 इतुक्यातचि वीणारव उठला;
 संकाराचा ध्वनि दुममदुला !
 मधुर रवानें वदली बाला
 "तुजसी युवका, नैराश्याचें पिसें कोठुनी आलें !

(९)

“ जें जें ह्यणुनी घेशिल हातीं
 त्यांत त्यांत तुज विजयप्राप्ती
 होइल, वागविं मनिं ही उक्ती;
 कर्तव्याचें क्षेत्र सुविस्तृत तुझियापुढतीं आहे !
 अमित संकटें जरि उद्भवलीं,
 धैर्यबलानें सोसुनि सगळीं
 हळुं हळुं जाईं ध्येयाजवळीं—
 चिंतुनि मजला जगतीं युवका ! सदैव विजयीं राहें ! ”

(१०)

आनंदानें हृदय कोंदलें !
 झर झर नयनीं अश्रुहि आले;
 दृष्टि—किरण मम रुद्ध जाहले;
 मधुर द्युतिची मूर्ति चिंतितां गुंगुनियां मी गेलों !
 हळूच मग मीं अश्रु वारिले;
 नयन उघडुनी काय पाहिलें—
 जिकडे तिकडे काळें काळें !
 मधुर दृश्य तें उडुनीं गेलें ! विस्मित अंतरिं झालों !

(११)

आशायुत मीं गगनिं पाहिलें,
 मुख बालेचें क्षण लखलखलें;
 तेजामाजीं विलीन झालें;
 तेजहि गेलें, तीच चादणी पुनरपि दिसली गगनीं.

दृश्यद्वय देखियलें नयनीं;
इंद्रजाल हें कसलें न कळुनि,
क्षणांत गेलों मूढचि बनूनी !

गेहामार्जीं फिरुनि जाउनी स्वस्थ पड्डडलों शयनीं !

(१२)

प्रथम दृश्य ये नयनापुढतीं
मेसुर काळीकभिन्न मूर्ती !
मदीय हृदयीं शिरतां भीती

रुचिर मनोहर मधुर दिसत मज मुखमडल बालेचें !

“ सदैव विजयी राहें जगतीं ! ”

कर्णरंध्रिं हे रव दुमदुमती.

जाइ सकल मग विलया भीती.

गुंगत गुंगत गुंगवि मजला आलिंगन निद्रेचें !

हरीपूर, आक्टोबर १९१६.

९ हंसणारी कलिका

कोमल कलिके !

मोददायके !

बघतां तुजवरि प्रणय जडें,

शुलवित जगता,

मधुकरचित्ता,

हासत संतत विहर, गडे !

१

तव हास्याचा

माधुर्याचा

निर्झर वाहविं अवनिवरी,

पिउनी पिउनी,
 अवगाहोनी,
 रिझविन संतत हृदय तरी. २

मधु आशेचा,
 किरण सुखाचा,
 पाहुनि तुजला जरि दिसतो,
 हांस गडे ! तर

अशीच पळभर,
 हास्य अंतरीं सांठवितों ! ३

मकरंदयुता

मधुर सुग्धता
 खुलवी तुजला, मनरमणी !
 सदैव सखये !

कलिका राहें,
 सौख्यकिरण फेंकित भुवनीं ! ४

अमित सुखाचे
 तव हास्याचे
 गिरविन सखये ! मधुर नडे;

प्रणयी बनूनी

प्रणयी बनवुनि
 प्रणया पसरिन चोंहिकडे. ५

पुणे, आगस्ट १९१६.

१० उद्यानांत

शार्दूलविक्रीडित

ठेवोनी करसंपुटीं हनुवटी, विस्तारुनी लोचन,
 हस्तीं घेउनिया सकौतुक सखी चाळी 'मनोरंजन',
 शोमे केशकलाप कृष्ण कुरळा लोळे नितबावरी,
 लीलेनें पदरा हळूंच उडवी वायू, पुन्हां सांवरी. १

एकाकीं वळवोनि दृष्टि वरती साशंक चोहींकडे
 पाही, होइ विचारमग्न फिरुनी चित्तास भ्राती जडे;
 खेळें हास्य मुखावरी क्षणभरी लाली कपोलीं वसे,
 जाई सर्व लया क्षणात वदनीं गभीरता येतसे. २

ऐसें हें रमणीय दृश्य बघुनी संतोषले लोचन,
 वाटे गोड किती गुलाबसुम हें, तल्लीन झालें मन.
 येई प्रेमनिधान हें मम करीं, ऐसें मला वाटलें;
 तोडोनी सुम एक मीं तिजवरी प्रेमादरें फेंकिलें. ३

'कोणीं हें' इतुकें वदोनि वळतां दृष्टीस दृष्टी भिडे,
 होई संभ्रम अंतरीं, पुनरपी पाहे सखी भूकडे,
 आनदोनि झर्णीं हळूंच पुसिलें 'चिंता कशाची मनीं
 उद्यानीं बससी हणूनि सखये ! एकीकडे येउनी' ? ४

चोरुनी नयना वरी वळवुनी सप्रेम पाही मला,
 जाई संभ्रम अल्पशा परिचयें ऐसें वदे प्रेमला.
 'मूर्तीं एक वसे अखंड हृदयीं ती चाळवी मन्मना,
 काढाया बहुसाळ यत्न करितें, चित्तांतुनी जाइना !' ५

'राहू दे तिजला कुठेंच जगतीं थारा नसे राजसे !
 सोडोनी नवपंकजासि अलिनें अन्यत्र जावें कसें ?

ज्याची मूर्ति वसे अखंड तुझिया हन्मंदिरा व्यापुनी,
 भाग्याचा भुवनीं असे कवण हा सांगें शर्णीं भामिनी ! ६
 लज्जेनें मुखें रक्तिमा पसरली, दृष्टी वळे भूवरी,
 देहा कंप सुटे, तनूवरि उठे रोमांच, हो बावरी.
 एकाकीं हंसली, हळूच वदली, 'साजे तुझाला भलें,
 राहोनी हृदयीं मलाच पुसता, कोणी हृदा व्यापिलें ? ७

* * * *

आनंदें मन उल्लसे बहुनिया आशातरूला फलें
 घेवोनी जवळीं हळूच सखिला सप्रेम आलिंगिलें. ८
 पुणे, आक्टोबर १९१६.

११ प्रेम आणि काव्य

पुससी मजला,

कसें तुझाला,

वेड एवढें काव्याचें,

फोल कल्पना

घोळघोळनी.

व्यर्थ मना कष्टविण्याचें ?

१

काव्याला जरि

फोल मानिसी,

काव्यकल्पना तव कोती;

जेथें जेथें

प्रेम नांदतें

तेथें काव्याची वसती.

२

दर्शनमात्रें

प्रेमल हृदयें

शिकविति काव्या परस्परां.

एक हृदय मग

दुजास होई

जगि काव्याचा मधुर झरा. ३

तुझिया नयनीं,

अधरिं, कपोलीं,

काव्य खेळतें पाहून,

प्रेमल मूर्ती

तव ही गमली

मजला काव्याचें स्थान. ४

परिचय घडला

परस्परांचा

तेव्हांपासुनि मी स्वैर,

जनतेपुढतीं

काढुं लागलों

प्रणयी कवनांचे सूर. ५

प्रणयावाचुनि

दुजा न, रमणी !

गमे विषय मज काव्याला;

प्रणयगान मम,

प्रणयचि जीवन,

प्रणय जगीं अवघा भरला. ६

प्रणय रुचे तुज

जरी, सुंदरी !

काव्य केंवि मग नच रुचते ?

मूर्त प्रतिभा

तूं काव्याची

असुनी, पुससी कां भलते ? ७

पुणे,
जानेवारी, १९१७.

१२ पिंजऱ्यांतील पोपटास

[नेहमीं आनदी वृत्तीचा परिचित पोपट पिंजऱ्यांत विषण्ण म्हणजे सलेला पाहुन.]

(चाल-भूपती खरे ते.)

वद कष्ट कोणते होती तव हृदयाला,	
कां विषण्ण दिससी स्वतंत्रतेच्या बाला !	१
नाचुनी निरंतर मज्जु बोल वदणारा,	
दुःखास कासया दिधला हृदयीं थारा ?	२
स्वातंत्र्यहीन मी पुरें गड्या मज कळते,	
तुज खिन्न पाहुनी परि अंतर हळहळते.	३
दुर्दैवि जन्मलो अश्रुसिंचनासाठीं,	
लखलाभ आमुच्या अह्मांस त्या त्या गोष्टी.	४
स्वातंत्र्य लेंकरू स्वच्छन्दें उडणारें,	
मधुवातावरणीं सदैव बागडणारें;	५
तूं असुनी मग का अश्रू नयनीं आले ?	
मन उडुनि येथुनी सांग कुठें अडखळलें ?	६

कां मघापासुनी लजुनि अन्नपानास,	
लावुनी शून्य ही दृष्टि गगनि वसलास	
झणि सांग, नको ! तव नयनीं सगळें दिसलें,	
तव विषण्णतेचें कारण आता कळलें.	
ज्या गहन काननीं स्वच्छंदें फिरलास,	
कां स्मरण तयाचें कष्टवि तव हृदयास ?	
गिरिशिखरें हिरवीं, हिरवींपिवळीं रानें,	
जीं पावन केलीं अपुल्या संभ्रमणानें;	१०
नवलतिका कुसुमें गाढ गाढ तरुराजी,	
विहरतां निरंतर परिचित तुजला जीं जीं;	११
तरुराजींमधल्या बाळपणींच्या केली,	
आपुल्या निनादें कुहरें दुमदुमलेलीं.	१२
ते तुझे संवगडी हिरव्या पोशाखाचे,	
आणखी दुजे ते गायक सृष्टिसतीचे.	१३
वरि विस्तरलेलें निळेंभुरें आकाश,	
प्रणयाचे नाजुक वेगवेगळे पाश.	१४
तो आम्रतरू चिरवासें प्रिय झालेला,	
कीं पर्णभरानें सदैव जो फुललेला.	१५
कोटरीं तयाच्या एक सानुलें वरटें,	
जें हरिततृणानें तुवां नटविलें होतें.	१६
हा ! हाय ! त्यांतला तव जीवाचा जीव,	
प्रणयिनी लाडकी हृदयींचें राजीव.	१७
तीं गोड चुंबनें आलाप प्रणयाचे,	
ते लाडलाडके बोल मूक हृदयाचे.	१८

विरहिणी तुजविणें केंवि कंठिते काळ,	
जी सदैव ओढी अश्रुमण्यांची माळ.	१९
तीं अनाथ दुबळीं दोन छबुकलीं बालें,	
पंखही जयांनां पुरते नव्हते फुटले.	२०
रक्षिता तयांना नाहीं तुजविण कोणी,	
असतील पोरकीं वणवण हिंडत रानीं.	२१
हें सकल आठवुनि जरि तूं विव्हल होसी,	
मी खुळा ह्मणोनी उगाच पुसिलें तुजसी.	२२
स्वातंत्र्य काय हें जया ठाउकें नाहीं,	
मजसमान असलें पुसती काहींबाही.	२३

हरीपूर,
मे १९१७.

१३ निरोप

[फर्ग्युसन कॉलेजमधून बाहेर पडतांना माझ्या सर्व बंधुभगिनींना
निरोप ह्मणून ही कविता लिहिली.]

(१)

हांसत खेळत संगें अपुल्या मी असतां,
रिझवुनि मम हृदयाला सुखकर जो शाला,
निर्मल आनंदाचा उत्सुक प्रेमाचा,
प्रिय बांधवभगिनींनों, काल अता गेला.

(२)

“ कविता ” मम हृदयाची सोनुकली बाला
सोडियली विहराया मी अपुल्यांमध्ये,

सुंदर ती मुळि नसतां तिजला प्रेमानें
गोंजारुनि, दावियलें अतुल प्रेमाला.

(३)

हा तुमचा मजवरचा निर्हेतुक लोभ
लाविल संतत चटका माझ्या हृदयास.
त्या त्या प्रेमळ मूर्ती ते मधुरालाप
ठेविन खोदुनि स्मृतिच्या पटलावरि खास.

(४)

परिचित पुरती तुझां मम 'कविताबाला',
पुढती तिच्यासंगें नच मी येणार.
ठेवियलें मजवरती जें तुझीं प्रेम,
त्या प्रेमें सांभाळा ! माझ्या छबुलीला.

हरीपूर, जून १९१७.

१४ सांत्वन

Music, when soft voices die, vibrates in the memory.
—Shelley.

गाढ अनंतोदरीं
गान निमालें जरी,
स्मृतिपटलावरि स्वैर विहरती मधुर गानलहरी ! १
सृष्टीचें छकुलें
सुमन जरी सुकलें,
दरवळलेला परिमल झुलवित ने हृदया वरिवरी ! २

दिव्य मधुर बाला
 हंसणारी चपला,
 ज्ञाणि लोपे, परि मागुति विलसे दीक्षी गगनावरी ! ३
 दुर्दैवे अपुला
 वियोग जरि घडला,
 तुजविषयींचे तरंग हृदयीं वसतिल चिर सुदरी ! ४
 पुणे, फेब्रुवारी १९१७.

१५ ध्यास

मेघजलास्तव तृषार्त चातक गगनीं गरगर फिरणारे,
 दैवबलें तें कुणा लाधलें कितीक त्यावांचुनि मेले !
 विषण्ण होउनि ह्यणुनि कधीं कां चातक विसरे मेघाला ?
 ध्यास लागला जो हृदयाला कधीं न सुटला कोणाला. १
 उदधींमधले अमित शिंपले स्वातीच्या वर्षावांत,
 बिंदु एकतरि मिळेल ह्यणुनी वदन पसरुनी बसतात;
 किती प्रसवती सुंदर मोतीं, रितेच मरती किती तरी ?
 ह्यणुनि सोडिलें कधीं त्यांनीं ध्येय आपुलें आजवरी ? २
 चंद्रकलेला सदा भुकेला चकोर झुरतो तिजसाठीं,
 तनमनधन तिज अर्पुनि लावी संतत गगनावरि दृष्टी;
 तिला चुंबणें भाग्य कुणाचें फुकेच वेडे कितीतरी,
 ह्यणुनि चकोरा कधिं सुटला कां ध्यास तियेचा आजवरी ? ३
 उज्ज्वल तारा रोंखुनि नयनीं स्वीकारियला जो पंथ,
 त्याच पथानें किती मिळाले स्वर्गसुखाला जगतांत !

कितीक फसले असतिल मार्गे, पुढती फसतिल कितीतरी !
गोड मनींचा ध्यास सोडणें शक्य नसे मज युगांतरीं ! ४

मुंबई, जुलै १९१७.

१६ ' दावा मजला कोणितरी !'

- नील नील नभसरोवरीं
चंद्रकलेसह केलि करी,
नक्षत्राची गोड सहचरी दावा मजला कोणितरी. १
- कृष्णवर्ण घनपटावरी
बिजलीसह चमचमणारी,
पवनझुल्यावर झुकणारी ती दावा मजला कोणितरी. २
- उच उच हिमनगशिखरीं
रविकिरणासह हंसणारी,
चराचराला हांसविणारी दावा मजला कोणितरी. ३
- गार गार हिरवळीवरी
हरिणशिशू खेळविणारी,
दंभविंदूना गुंफणारी ती दावा मजला कोणितरी. ४
- कमलदलावरि खुलणारी
फुलवेलीवरि फुलणारी,
उधळित हर्षा संचरणारी दावा मजला कोणितरी. ५
- अचेतना चेतविणारी
काव्यस्फूर्ती देणारी,
अंतरसूत्रा खेळविणारी दावा मजला कोणितरी. ६
- मुंबई, जुलै १९१७.

१७ माझी बांसरी

[चाल—उद्धवा शांतवन.]

मम जन्मापासुनि होती, मजजवळ बांसरी मधुर.
बादन जरि अवगत नव्हतें, वाजविली संतत स्वैर.

जरि मधुरालाप निघाले,

कीं कठोर बांसरि बोले;

बालपणीं मज नच कळलें,

वाजवीत फिरणें एक, नच दुजें मला ठाउक. १

हळूहळू अमित सौख्याचे, कीं स्वैर स्वातंत्र्याचे,

झर झर झर झर झर गेले, दिन माझे बालपणाचे.

मज कळू लागलें सगळें.

जरि कठोर बांसरि बोले;

तें असह्य मजला झालें,

अनुभव जो सुखदुःखाचा, नव्हता तो मजला आला. २

बांसरी मधुर छेडाया, जरि कोणि मला शिकवीलें,

समजेन तयानें माझे, जगिं जीवनसार्थक झालें;

आलाप मधुर काढोनी,

झणि दुःख लया नेवोनी;

पसरीन प्रमोदा भुवनीं,

होणार कसें परि सगळें, हे तरंग मानसिं आले. ३

शेवटी क्षणिक सौख्याचा, सुदिन तो एकदां आला;

चाललों उषासमयास, मम मानस रिझवायाला;

रमणीय कोणि उद्यानीं,

गुंफीत फुलांची वेणी;

वैसली जणुं उघारमणी,

बांसरींत आपोआप, उद्धवले मधुरालाप. ४

इतुक्यांत सहज रमणीनें, निज नयन वरी वळवीले,

क्षणमात्रचि गरगर फिरुनी, भूवरी पुन्हां ते वळले;

त्या क्षणांत सत्वर सगळे,

तालसूर मजला कळले,

बासरींत ते वाजविले;

अननुभूत खळबळ कांहीं, उद्धूत मानसीं होई. ५

फिरफिरुनि स्वैर वाजविलें, हृदयाची तृप्ति न होई,

वादना जिनें शिकवीलें, ती मूर्ती मानसिं येई;

अवलोकाया ती रमणी,

पातळों फिरुनि उद्यानीं;

गुंफीत फुलांची वेणी,

ती तशीच होती बसली, लावण्यदेवता गमली. ६

जाउनी तियेच्या जबळीं, मी हळूच वदलों तिजला,

वादना मजसि शिकवीलें, उपकार फार हा झाला;

सस्नेह विमल हे नयन,

मजवरी पुन्हां रेखून,

शिकवी मज मजुल तान;

ऐकूनियां विस्मित होई, ती वदे मला लवलाही. ७

पातळें कोण देखाया, नयनांसि वरी वळवीलें;

आपणांसि वादन कसलें, केव्हां मी नच शिकवीलें;

परपदांबुजांची दासी,
 आपणांवरी नयनांसी
 रेखावें; नीती कैसी;
 नयनीं जरि कांहीं दिसलें, विसरुनि तें जावें सगळें- ८

कथिलें जें तें तें घडुनी, बहु काळ लोटला आतां;
 परि सगळें आता घडलें, ऐसें मम भासे चित्ता;
 त्या नयनीं जें शिकवीलें,
 आठवूनि तें तें सगळें,
 चिरकाल जरी चिंतियलें,
 अति कठोर वेसुर वाजे, बांसरी पुन्हां वाजवितां. ९

आलाप मधुर उमटावे, बहु यत्न ह्यणुनि मीं केले;
 कीं उपाय पुसतां वदती, मोडकी बांसरी सगळे;
 तिजवरती आशा सगळी,
 मोडकी जरी ती असली,
 होईल पुन्हा कां तसली?
 वदतां मज ह्यणती सारे, 'बांसरी दाखवीं आलां.' १०

बांसरी दाखवीं ह्यणतां, मी तथा दावु कोठून ?
 हृदय ही बांसरी माझी, कीं दावुं देह उकळून ?
 ते मधुरालाप निमाले,
 कोठेंच्या कोठें गेले,
 स्मृतिशेष मात्र ते झाले,
 बेसूर बांसरी झाली, विझली मम आशा सगळी. ११

सकलहो ! बांसरीवाले, सरसावा सगळे या या;

मोडकीतोडकी माझी, बांसरी पुन्हा जुळवाया;

हें कार्य सुदुस्तर हणुनी,

कीं घाल जरी सोडोनी,

वाजवीन डंका भुवनीं;

बांसरी घेउनी सगळे, हे उगाच ओझेवाले. १२

हरिपूर, आक्टोबर १९१७.

१८ एकच क्षण

[दैवगतीनें कायमची ताटातूट झालेल्या दोन विरही जीवांनां एकमेकांच्या अकल्पित ओझरल्याच दर्शनानें होणाऱ्या सुखाची कल्पना प्रेमी जीवा-वांचून इतरांनां कशी होणार ?]

ओझरता भिडता नयनाला प्रीतीचा दुसरा नयन,

क्षणमात्र स्वतःला विसरोनी सौख्यावरि खुलला प्राण. १

तोंवरी जिवाला कवळोनी शून्यता स्वस्थ जी होती,

दिपुनिया सुखाच्या तेजानें तत्क्षणीं दूर सरली ती. २

बसताच विजेचा हा झटका तटतटा बधनें तुटलीं,

सोडुनी जिवाला जाताना भेसूर निराशा हंसली. ३

दचकला जीव परि झणिं सुटला अवगणुनि हास्य भेसूर,

फडफडा पख निज फडकोनी सुखगगनिं उडाला स्वैर. ४

“ सौख्यात दंगुनी असतांना जगिं कोण पाहतें मार्गें ? ”

क्षणएक तेवढा सरताना जीवास ओढणी लागे. ५

सौख्यांत सदोदित उडण्याची वासना मुळीं नच पुरली,

ओढिते निराशा जरि मार्गें, उतरे न जीव परि खालीं. ६

चांसुनी चोंच जरि आशेची-पांखडे पंख कितितरी,
परि फोल जाहले यत्न सकल, आदळे पुन्हां भूवरी. ७
शून्यता हंसत ये जवळीं,-कवळुनी घरी जीवाला,
पाहतां पाहतां विरहाचा-पिंजरा भोंवतीं बसला. ८

* * *

पिसळला जीव, किति तडफडला, तोडण्यास पाहे पाशा,
ध्वनि उठे "वेडप्या जीवा रे ही खुळी मानवी आशा!" ९

हरिपूर, नवंबर १९१७.

१९ परीक्षेचा बळी

एक समाजदृश्य

घोर घोर अंधार चहुंकडे समय मध्यरात्रीचा,
ऐशा समयीं उमटत नव्हता कोठें रव कोणाचा. १
तृणपर्णांतुनि कुणी जिवाणू धबकत सरपटणारे,
गर्दतखंच्या पानांमधुनी घुमघुमणारे वारे, २
रातकिड्यांची किरकिर कोठें कुठें कुई कोल्हाची,
यांच्यावांचुनि भगत नव्हती शांति कुठें विश्वाची. ३
रम्य शातिनें ऐशारीती नटली असता सृष्टी,
निद्रावश जीवास मुळींही दाद कशाची नव्हती. ४
कष्ट करोनी दिनभर कोणी थकवोनी देहाला,
प्रशांत समयीं सेवित होते निद्रेच्या सौख्याला. ५
स्वप्नसृष्टिच्या सुरम्य देशीं संचरताना कोठें,
सौख्यमनोरे तन्हेतन्हेचे कोणी बांधित होते. ६

प्रणयमंगलें कुणि नटलेले सेवित अधरसुवेला,
 सौख्यमग्न ते नकळत होते झाले वश निद्रेला. ७
 असे सुखाचे पुतळे कितितरि सेविति निद्राशांती;
 दुःखित जीवां परि निद्रेची जाणिव मुळिही नव्हती. ८
 गाढगाढ जरि तिमिर पसरला एका माडींतून,
 मंद दिव्याचीं तिरपीं किरणें चमकति तिमिरांतून. ९
 चला, चढा पाहुंया कोण हा दुःखानें पिडलेला,
 रात्र उमटली परि अद्यापी जागृत कां हा ठेला. १०

*

*

*

माडि चौखणी प्रशस्त होती नवीच रंगविलेली,
 सुधारणेच्या उपकरणांनीं सुंदर भूषविलेली. ११
 स्वच्छ रुजामा कपाट खुर्च्या मेज वर्तुळाकार,
 मेजावरती दीप लौबता सुंदरसा "डिटमार." १२
 नानापरिचीं मोहक चित्रें, किती युवायुवतींचीं,
 किति देखावे नयनमनोहर, दृश्यें किति सृष्टीचीं. १३
 सुरम्य सारें, परि कोणाला ? आनंदी हृदयाला;
 चिंता जाळी सदैव ज्याला काय अशांचें त्याला ? १४
 माडींमाजीं सचिंत होता युवक एक बसलेला;
 सौख्य तिळभरी या सकलांचें नव्हतें त्या युवकाला. १५
 पूर्ण खिन्नता वदनीं होती शून्य तयाची दृष्टी,
 फिरे गरगरा क्षणीं चहुंकडे क्षणीं खिळे भूवरती. १६
 स्तब्ध होउनी क्षणभरि राहे मानसिं चिंतित कांहीं,
 क्षणांत फिरुनी खिन्न तयाची मुद्रा भेसुर होई. १७

क्षणभर बैसे, क्षणांत उठुनी हळूच चालूं लागे,
 क्षणांत पाही वरती-खालीं-इकडे-तिकडे-मार्गे. १८
 क्षणोक्षणीं हृदयांत माइना दुःखाचा उन्माद,
 शब्दमिषें जणुं दुःख उमटलें फोडुनिया हृद्बध. १९

* * *

“ हाय ! अभागी नसेल दुसरा मजसम जगतीं कोणी,
 ‘ दुर्दैवी हा ’ हणुनि वदावें मजला ज्यांनीं त्यांनीं. २०
 अभ्यासास्तव अन्नपानही अवगणुनी समयास,
 उठतां बसतां सदा घेतला अभ्यासाचा ध्यास. २१
 देह शिणविला, हृदय शिणविलें, जागुनि रातोरात,
 घोकघोकिलीं किती पुस्तकें कितीक नोटा पाठ ! २२
 अभ्यासी हा हुशार हणुनी स्तुती जगानें केली,
 दुर्दैवाचा एक तडाखा-दृष्टि जगाची फिरली. २३
 निकाल झाला-होणें झालें-घोर निराशा झाली,
 क्षणांत दुसऱ्या या जीवाची कवडी किंमत ठरली. २४
 हंसुनी वदती उनाड, यानें यत्नहि केला नाहीं,
 तुच्छपणें मज पाहुनि वदती कोणीं काहींबाहीं. २५
 असो जगाचें-परी ज्यांनीं जन्म दिला मज जगतीं,
 मातापितरें मला पाहुनी दुःखीकष्टी होती. २६
 पिता वदतसे ‘ लाज वाटते पुत्र तुला हणण्याला ’
 प्रेमळ जननी अश्रु ढालितां घरे पडति हृदयाला ! २७
 दुःख देउनी परास जगणें होउनियां भूभार,
 लाजिरवाणें जीवन नेणें, नाहीं मज रुचणार. २८

नसे सुखाशा लवही आतां, जर्गी कुणास्तव जगणें,
आजपासुनी इहलोकीचें सरलें देणें घेणें !” २९

* * *

- ० इतुकें वढुनी स्तब्ध जाहला फिरुनि शांतता आली,
जाइ खिन्नता, पूर्ण करारी मुद्रा त्याची झाली. ३०
फिरुनि वदे तो “ स्वैर जगानें कांहींही बोलावें,
प्रयत्न केले अथवा नाहीं, परमेशाला ठावें. ३१
करणें केलें—होणें झालें—घडणें कोणाहातीं,
कर्तव्याला करुनी मरतो ह्यणुनी जीवा शाती. ३२
असो जगा हा प्रणाम तुजला तुजवरच्या जीवाचा,
तुझ्याच पायीं मरणाराचा—एका हतभाग्याचा.” ३३
ह्यणुनी उठला, उठतांना तो सहजीं वरती पाहे,
कडी लोंबती लोखंडाची कडिपाटावरि आहे. ३४
हंसुनी वदला “ साहाय्य मजला पुरतें परमेशाचें,
ह्यणुनि सुदैवें सहज गवसलें द्वारचि यमसदनाचें.” ३५
दोरखड घालुनी तयावरि करी तयाचा फांस,
कंपित होई हस्त क्षणभरी कंप न परि हृदयास. ३६
मेजावरती हळूच चढला, फास घेतला हातीं,
“ येतो—बाबा—आई !” ह्यणुनी घाली मानेभंवतीं. ३७
थरथर कापे दीप, थरथरा कांपे सगळी सृष्टी,
वारा थरथर कापुं लागला, विझली दीपज्योती. ३८
धडपड घरघर केवळ क्षणभर सकल जाहलें शांत,
परी जगाला काय तयाचें, जग होतें निर्द्वैत. ३९

* * *

- “ हाय ! अभागी मरुनी गेला फुका परीक्षेसाठी,
 काय परीक्षा हीच कसोटी कर्तव्याची जगतीं ? ४०
 अभ्यासानें शरिर झिजावें, धोकुनि फुटते छाती,-
 ‘ शब्द एकला ’ परी तयानें व्हावी सगळी माती. ४१
 ‘ पास एवढा शब्द ’ ऐकतां भूल जनाला पडते,
 दुर्दैवी अपयशी जनाची कवडी किंमत होते. ४२
 वर्षां वर्षे धोकधोकुनी सांचविलेला ठेवा,
 क्षणिक कसोटी लावुनि सगळा तुच्छ जनीं लेखावा. ४३
 न्याय कोठला ? कुठें चालतें जग सगळें न्यायानें ?
 दृष्टी फिरते जशी जयाची तसें भक्तावें त्यानें. ४४
 परी समाजा ! तुला भोंवते ही जनतेची दृष्टी,
 किती गळालीं अशाच पायीं अमोल माणिकमोतीं ! ४५
 ऊठ ! ओरडें ! कंठरवानें सांग जगाच्या पुढतीं,
 “ मुळांत अमुची परीक्षणाची चुकते सगळी रीती ! ” ४६

हरिपूर, मे १९१८.

२० ‘ हृदयाचें गान ’

- ठेवुनि मस्तक हृदयीं, देउनियां श्रवण,
 ऐक गडे ! ऐक जरा ‘ हृदयाचें गान.’
 पुसशिल मज ‘ तान कुठें ? ताल कुठें ? सूर कुठें ?’
 तान, सूर, ताल सकल उठतिल त्यातून.
 ऐक गडे ! ऐक जरा ‘ हृदयाचें गान.’ १

आजवरी मम हृदयीं खेळत जी होती
 प्रेममयी ही सखये ! मोहक तव मूर्ती;
 हासत अजि जवळि उभी तुजला पाहून
 मोदलहरि सळसळती मम हृदयांतून.
 लहरींच्या नर्तनांत उमजुनियां तान,
 ऐक गडे ! ऐक जरा ' हृदयाचें गान.' २
 सौख्याच्या ताराचें नाजुकसें जाळें
 आहे हृदयीं माझ्या सखये ! विणलेलें;
 प्रणयाचा मंद अनिल फिरतां त्यातून.
 झकारांतुनि उमटें अस्फुट मधु गान.
 तान, सूर, ताल सकल त्यांतच मानून
 ऐक गडे ! ऐक जरा ' हृदयाचें गान.' ३
 जीं जीं प्रेमल हृदये असती या जगतीं
 आत्मानंदीं रंगुनि सकलहि गाताती;
 साथ दुज्या हृदयाची जरि लाभे त्यांना
 संगीतातुनि उठती तानावरि ताना;
 थोर भाग्य मम, ह्यणुनी लाभ तुझा ज्ञान,
 हृदय दुजे सांपडलें विरही हृदयाला.
 नयननिपातें मजला संतत सुखवून,
 ऐक गडे ! ऐक सदा ' हृदयाचें गान.' ४

मुंबई

सप्टेंबर १९१८.

२१ हंसणाच्या बालिकेस.

(१)

अहहा ! मूर्त तूं स्वतंत्रता,
 कां बालपर्णीची मोहकता ?
 लहरी अससि कां पवनाची,
 स्वर्गीय वातावरणाची ?
 बिजली ढगावरि लकलकती,
 उत्तरोनि आलिस या जगती ?
 अथवा नर्भीची सुरबाला
 जगतात उधळिसि हास्याला ?
 हंसच्या गुलाबा पाहून
 हंसणार नाहीं जगि कोण ?

(२)

हंसता पाहुनी तुज, बाले !
 नैराश्य क्षणभरि मावळलें.
 दुसऱ्यास हसतां पाहोनी,
 जीवास ध्यावें रिझवोनी,
 क्रम हा जयांच्या नशिबाला
 विधिनें अखंडित लिहिलेला;
 त्यांतील हा मी हतभागी
 विनवीं ह्मणोनी तुजलागीं.
 अशि हांस ! सदोदित हांस गडे !
 हुरळोनि जाईं मन वेडें.

(३)

पुतळी उजळल्या नशिबाची,
 प्रतिमा मूर्त तूं सौख्याची;
 ह्यणुनी गमे हें जग तुजला
 पेला सुखानें भरलेला.
 तरले ! सदोदित त्यातून
 आकंठ करिं तूं सुखपान.
 मनसोक्त फिरणें, बागडणें;
 हंसुनी जगाला हंसवीणें;
 तुझिया निरंतर या लीला
 रिझवोत कष्टी जीवांला,

(४)

गमतें तुला सुखभांडार,
 जग हा मुलामी बाजार.
 दिसतें इथें जें सुख काहीं
 झिलई सुखाची, सुख नाहीं.
 आशा ह्यणोनी कवळावी,
 हृदयास जाळित ती जावी !
 हृदयें परस्पर जीवांचीं
 थडगीं सुखाचीं प्रेमाचीं.
 रीती जगाची उफराटी,
 तुजला नको ती अनुभूती.

(५)

भेसूर जगाच्या तिमिरांत
 तारा तुझ्यासम हंसतात.
 किरणें सुखाचीं फेंकोनी
 तिमिरास देती उजळोनी.
 जगतांत तुमच्या तेजबळें
 भिउनी निराशा दूर पळे.
 लणुनी जर्गींचा हा वास
 क्षणमात्र हंसवी आह्मांस.
 न तरी कशाचा आधार
 विटल्या जिवांनां होणार ?

(६)

अहहा ? प्रभेची तूं मूर्ती,
 आशाच दुसरी या जगतीं.
 कितिही जरी मी तुज पाहीं,
 तृप्ती जिवाला मुळिं नाहीं.
 होशील मम कां कोणि तरी ?
 मैत्रीण-भगिनी-शेजारी !
 मग या विषारी जगताची
 पर्वा कशाला कोणाची ?

२२ युरोपीयन मुलास पाहून

दिंडीवृत्त

सहज संख्यासमयास एकदां मां
 फिरायास्तव जाहलें मार्गगामी,
 पुढें पाहूनि मैदान मोकळेंसैं
 सहज मजला वाटलें बसावेंसैं. १
 तिथें खुलणाऱ्या गार हिरवळीनें,
 तिथें फिरणाऱ्या शीत मारुतानें
 चित्त झालें तल्लीन शीण गेला,
 मुंबईचा क्षणमात्र विसर झाला. २
 युरोपीयार्ची गौरवर्ण बालें
 स्वैर फिरतांना बघुनि हृदय धालें;
 हातगाड्याभोंवतीं किती होतीं,
 किती कंदुकक्रीडेंत मग्न होतीं. ३
 दुज्यावरती फेंकिती कुणी काहीं,
 कुणी दावी बाकुल्या हंसत राही,
 धाक दावी जरि कृष्णवर्ण दाई,
 परी भीती तिळमात्र यांस नाहीं. ४
 जन्म ज्यांचा स्वातंत्र्य भोगण्याला,
 आजपासुनि हा धडा सुरू केला,
 पुढें ज्यांना अधिकार भोगण्याचा,
 दाब त्यांच्यावरि कसा बसायाचा ? ५

- विविध असले मनि चालले तरंग,
पदाघातें जाहली शांति भंग.
बळुनि पाहें जों जवळि कोण आलें,
गौरवर्णाचें बाल पाहियेलें. ६
- केश सोनेरी, नेत्रयुगुल नील,
गुलाबाच्या सम ओष्ठ, गाल लाल,
स्वच्छ सुंदर पोशाख नेटकासा,
गौरवर्णी मज बाळ दिसे खासा. ७
- स्नेह उपजे पाहुनी बालकास;
गोंजरावें उपजली मनीं आस.
बाळ कोणाचा येत ज्ञाणि विचार,
मनीं दचकुनि सरकलों जरा दूर. ८
- मौज बाळा वाटली पाहुनीयां,
गोड हंसलें लागलें जवळिं याया,
भीति गेली खुणविलें ये म्हणोनी,
निकटि आलें हांसलें मज बघोनी. ९
- मला पाहुनि बावरी होइ दाई,
हांक मारी, परतुनी बाळ जाई;
बाळ गेलें, शांतता फिरुनि आली,
विचारांची मालिका सुखं ज्ञाली. १०
- ‘दीन पाहोनी हिंदवासियाला,
हंसें आलें कां गौर बालकाला ?
काय अथवा निष्पाप शिशुपर्णाचें
हास्य होतें तें सहज बालकाचें ? ११

- वृथा पहिली कल्पना मनीं येते,
 खरी दुसरी तें हास्य सहज होतें;
 "हसुनि हंसवीणें" कार्य हें अयांचें,
 कपट ठावें त्या बालकांस कैचें ? १२
- सान असतां न कळतें जर्गी कांहीं,
 द्वेष, मत्सर वा दुजा भाव नाहीं,
 असो परका कीं आपुलाच कोणी,
 काय बालांना, सारखेच दोन्ही. १३
- निसर्गाच्या लाडक्या लडीवाळा !
 व्यर्थ दिधला मी दोष तुला बाळा !
 कळे तुजला कोठला दुजाभाव,
 हृदयिं तुझिया पापा न मुळीं ठाव. १४
- तुझ्यापासुनि बालका ! निघुनि जातां
 सांगणें हें तुज एवढेंच आतां;
 वयें जेव्हा येशील पूर्णतेला
 वृत्ति राहूंदे अशी तुझी बाळा ! १५

सुंभई,
 आक्टोबर १९१८

२३ शुभमंगल ! सावधान ! !

एक समाजदृश्य

(चाल—चंद्रकांत राजाची.)

चैत्रमास संपुनी पातले दिन वैशाखाचे,
 आनंदाचे, मांगल्याचे, लग्नसराईचे.

चराचरावरि खुलवटणाच्या वसंतबहरीला, मांगल्याची जोड मिळे, मग पार न मोदाला.	२
नगरवीथिकेवरुनी जातां फिरतां उद्यानीं, मंगल विलसें, जिकडे तिकडे मंगल ये कानीं.	३
जवळीं जवळीं येत चालला मुहूर्त लवलाही, झणुनि उडाली घरांत कुठल्या, लग्नाची घाई.	४
सायंकाळीं मुहूर्त यास्तव, हंड्या झुमरांनीं, सुरम्य मंडप कुणीं थाटला गुढ्यातोरणांनीं.	५
झगझग करिती दीप विजेचे चित्रवर्ण माळा, घेउनि अक्षत कुणी चालले नगरदेवतेला.	६
नरनारींनीं मंडप खचला—बँड कुठें वाजे, “ मंगल—मंगल—सावधान ” हा ध्वनी कुठें गाजे.	७
अश्रावरती वधुवर शोभति मागुनि जन सगळे, वाजत गाजत वरात कोठें नगरातुनि चाले.	८
किति वर्णांविं आनदाचे प्रकार हे फार, मंगलकालीं जिकडे तिकडे मोदच दिसणार.	९
झणतों परि हें उलटें कितिदा अनुभवास येतें, मंगल दिसतें—परी अमंगल अंतीं तें ठरतें.	१०
मंगलतेचा वरुनि मुळामा आंत परी काय, कसाबकरणी किति चालते या जगतीं, हाय !	११
असो ! रम्यशा सायकाळीं सहजीं फिरतांना, कर्णपथावरि हळूच आल्या सनईच्या ताना.	१२
श्रवण गुंगले, हृदय ओढलें, पद तिकडे वळले, आलापांच्या अनुरोधानें तसाच मी चालें.	१३

जाऊनि पाहें—वाजंत्र्याचा संच उभा द्वारीं,	
सुरेल सनई छेडित ताना त्यांच्यामाझारीं.	१४
गळीं जमली जो तो पाहे आंत शिरायास,	
शिरकायाला मुळिंही धारा मिळे न कोणास.	१५
द्वाराजवळीं राहुनि येथें लव न दिसायाचें,	
आंत घुसा; पाहुंया चाललें मंगल कोणाचें.	१६

* * * *

सुममालांनीं, नवदीपानीं सुरम्य सजलेला,	
मंडप होता नरनारींनीं चिकार फुललेला.	१७
कुठें पुणेरी पगडी—कोठे रुमाल जरिकाठी,	
नटुनी थटुनी जमली होती व्याह्याची दाटी.	१८
भली दक्षणा मिळेल ह्यणुनी खात मनीं मांडे,	
जमले होते तिथें भटांचे ताडेच्या तांडे.	१९
पाघरुनी भरजरी दुपेटे शालू नेसोनी,	
दुसरी बाजू होती भरली हर्षित रमणींनीं.	२०
कसें बोहलें शृंगारियलें वर वरती बसले,	
दृष्टी जातां परी थरथरा काळिज धरथरलें !	२१
सुरकुतलेला देह, पहा हीं गालफडें बसलीं,	
अंधुक दृष्टी कुठें दडाली भालाच्या खालीं.	२२
समाधान राक्षसी तयाच्या मुखावरी विलसें,	
वदनाचें बोळकें ह्यणुनि हें मधुनिमधुनि हांसें.	२३
वर कसला हा—मृत्यु मूर्त जणुं मंडपांत आला,	
कलंक अथवा मंगलतेच्या मंगल नांवाला.	२४

काय आंधळे पगडीवाले, हे भोजनभाऊ,	
दोष कशाला तयास, नुसते हे साखरखाऊ	२५
पिता तिचा परि अदय कसा हा उलळ्या हृदयाचा,	
मूर्त मृत्युला बळी अर्पितो अपुल्या कन्येचा.	२६
वरा पूजितां ढळढळ रडते कन्येची आई,	
परि आनंदी मुद्रा याची, चाड तया नाही.	२७
“घटका भरली,” जोशिवुवांनीं पुकार हा केला,	
परि कोणाची, कसें कळात्रें तांदुळउपव्याला.	२८
बळी आणिला खेंचुनि तेथें पीतवसनधारी,	
उकळ्या फुटल्या वरराजांच्या हृदयामाझारीं.	२९
दीन तनुलता थरथर कांपे, अश्रूं टपटपती,	
अबला रडते पाहुनि अपुल्या जन्माची माती !	३०
अतरपट लागला, गरजलें ‘सावधान’ तेथें,	
मगलाक्षता चहुंबाजूंनीं जन फेंकित होते.	३१
वधूवराचें अखंड मंगल ! हृदयीं चितोनी,	
मंत्रघोष उठविला द्विजांनीं, भोजनभाऊंनीं.	३२
साखर सरली, विडे संपले, दक्षिणाहि झाली,	
गर्दी हटली, सर्व मागुती घरोघरीं गेलीं	३३

*

*

*

*

लगिन संपलें, साखरखाऊ हळूहळू गेले,	
कोणासाठीं मंडप अजुनी “ सावधान ” बोले !	३४
स्तंभ बोलती “ सावधान ” तें, दीप तेंच बोले,	
मृदुल सुमांच्या मालामधुनी ‘सावधान’ उठलें !	३५

बोहोल्यावरि विजयश्रीनें खाटिक नटलेला,
उद्देशुनि हें असेल सगळें "सावधान" ल्याला. ३६
होय ! थेरड्या ! तुझ्याचसाठीं मंडप ओरडतो,
ध्वनी दुमदुमे "सावधान" जो तुझ्याचसाठीं तो. ३७
पाजळुनी तूं सुरी कसाया ! आज सुवर्णाची,
मान चरचरा कांपिलीस कां गरीब गाईची ? ३८
क्षणोक्षणीं तुज सोडुनि जाया पाहतसे जीव,
तुला पाहिजे कशास आतां विषयाची हांव ? ३९
क्षणिक सुखाचा लोभ नावरे, त्या लोभासाठीं,
परकन्येच्या सुखात दुष्टा कालनिली मझी ! अथ ४०
अश्रुमाळ ती ओढिल आतां तुझिया निविाने,
या करणीचीं कुठें लाडग्या फेडशील पतनें ? ४१

*

*

" कांचनभटजी " लपसी कोठें घेउनि मुख पावनें,
तुझ्याचसाठीं मंडप बघ हा 'सावधान' बोले. ४२
द्रव्य देउनी खाटिक मागे गाय चिरायास,
कशी निष्ठुरा ! नेलिस तिजला त्याच्या गेहास ! ४३
देखत तुझिया सुरी चकाके मानेवरि तिचिया,
पाझर कैसा फुटला नाहीं अदया तव हृदया ? ४४
हंबरडा फोडुनी सुरीला गाय बळी पडली,
तुझ्याचपायीं तिच्या सुखाची रांगोळी झाली ! ४५
हाय ! माउली ढळढळ रडते कन्येची माता,
सांत्वन उरलें तिला कशाचें या जगतीं आता ? ४६

- निज कन्येच्या संसाराची पाहुनियां माती,
रडतांरडतां, अश्रु ढाळितां सांडिल जीवा ती. ४७
- कारण याचें तूच ! निष्ठुरा ! दया तुला कुठली ?
मानव कसला ? राक्षस अससी मनुजरूपधारी ! ४८
- * * *
- अहो उपाध्ये ! मंत्रगुरू ! हें सावधान ऐका,
ओरडूनी हा मंडप तुम्हां मारितसे हांका. ४९
- कुठें वंद्य ते गुरुमंत्रांचे खरे वेदमूर्ती ?
पैशासाठीं मंत्रविके तुम्हि केवळ पोटार्थी. ५०
- तळतळाट किति पदरीं घेतां काय तुम्हि त्याचें,
पिढ्यापिढ्यांचे दलाल तुम्ही या बाजाराचे. ५१
- एक थेरडा विवाह करितो विषयसुखासाठीं,
मंगलविधिनें तुम्हीं बांधितां जन्माच्या गांठी. ५२
- खडसावोनी अजुनी कोणी नसे तुम्हां पुसता,
ह्यणुनी ऐशी विटंबना कां मंत्रांची करितां ? ५३
- मंत्रगुरू ह्यणवितां—खरे व्हा मंत्रगुरू अजुनी,
'सावधान' हें अखंड तुमच्या दुमदुमुंदे कानीं. ५४
- * * *
- सावधान हें तुझ्याचसाठीं असेल कां अबले !
गरिब गाडला मंगल कसलें ? सावधान कसलें ? ५५
- सुरी चमकते, उरांत घुसते, काळिज चरचरतें,
परी जगाच्या दृष्टीनें तें भगलमय ठरतें. ५६
- स्वार्थासाठीं जनक लोटितो ज्यांना खाईत,
कित्ती तुझ्यासम अनाथ भगिनी असतिल दुःखांत. ५७

पिता सुखावरि घाव घालितां अदय कुन्हाडीचा,
 गरिब गाइनों ! बोलायाला नाहिं तुहां वाचा. ५८
 विक्रय होतां परक्या गेहीं निमुटपणें जाणें,
 अमंगलाला मंगल मानुनि रडत जीव नेणें. ५९
 दुर्दैवानें तेंच विधीनें तव भारीं लिहिलें,
 अनाथ भगिनी ! मंगल आतां जगतीं तुज कुठलें ? ६०

* * *

ऊठ समाजा ! बधीर झाले कैसे कर्ण तुझे ?
 तुझ्याचसाठीं अजुनी येथें 'सावधान' गाजें. ६१
 द्रव्यमदानें मत्त थेरडे तुझियांमाझारीं,
 दुष्ट कसाई कित्ती नाडती परक्यांच्या पोरी. ६२
 कांचनभटजी कित्तीक उदरीं कांटे भरण्यास,
 द्रव्यासाठीं विकित्ती गाई अशा कसायांस. ६३
 भद्रेश्वर किति जमवुनि देती असला बाजार,
 परसौख्याची चिंता रचोनी धाटति संसार. ६४
 दिसत नसे कां तुला समाजा कृति ही नीचांची,
 झणुनि चालली विटंबना ही अनाथ गाईची. ६५
 हंबरडे फोडिती, ऐकुनी फाटतसें हृदय,
 तुलाच कैशी उदासीनता आठवली हाय ! ६६
 " शुभमंगल " हें ऐक समाजा ! ऐक " सावधान, "
 सावध होई, गेली नाहीं नीज कशी अजुन ? ६७

मुंबई,

जुलै १९१८.

२४ चिमुकला संसार

वाजुनि गेले अकरा, ०
 पोटास्तव खपणारा
 कामकरी जन सारा
 निघुनि जाय, शांतवली चाळ ही जरा.
 बाप कचेरीस जाय,
 गृहकर्मी गुंग माय,
 काडुनि हलकेच पाय
 ग्यालरीत बालांनीं खेळ मांडिला. १
 कमला, विमला, तारी,
 पटपट जमलीं सारीं,
 मधुलाही ये हिरिरी
 घुसला खेळांत वदे ' मीही येणार !'
 तयारीस काय उशिर ?
 पीठ मीठ ये झरझर,
 कशासही ना कमतर,
 क्षणार्धांत राहि उभा चिमणा संसार ! २
 शंख शिंपलेच किती
 मांडुनि पाटावरती,
 मानुनि त्या देवमूर्ति,
 गंधफुलांवाचुनि मधु करित पूजना.
 ज्या हृदयीं भाव वसत,
 गंध सुमन काय तेथ !

भाव नसे आमुच्यांत
गंध-घूप-सुमनांची हणुनि योजना. ३

चूल न सरपण कांहीं
सामुग्री पुरि नाहीं
ल्यावांचुनि लवलाही
पाक सिद्ध होइ सकल जेवाया बसलीं.

मोदें हांसत खेळत,
जेवण असतां भरांत,
कमलेला मधु बोलत
“ मी नवरा तू नवरी, घास दे तरी !” ४

लग्नाच्या मंडपांत
बसली असतां पगत
घासाचा थाट होत
लग्न नसें-थाट परी आठवला बाला.

निर्विकार हृदयांची
जोडी ही दोघांची,
लाज तिथें मग कुठची ?
मधु वदतां कमलेनें घास त्या दिला ! ५

दृश्य किती गोड अहा
अज्ञ तुम्ही अजुनि अहां
हणुनी मधुबाळ ! पहा !
‘ नवरी’ हो हणता तव नवरी ती झाली.

तू नवरा ती नवरी
जोडी ही छान खरी,

अर्थ यांत खोल परी
 जाणिव ही तुज बाळा ! अजुनि कोठली ? ६
 ऐशापरि मोदभरें
 झालें भोजन सगळें,
 संपतांच मधु बोले
 ‘ तुह्मी निजा-मी आतां गस्त घालतो. ’
 इतुकें वदुनी उठला
 करिं घेऊनि काठीला
 बाल शिपाई सजला,
 गस्त करी परि वरती दिवस तळपतो. ७
 पोरी झोपेंत गुंग
 मधुकर निजकार्यदंग,
 संसारा येइ रंग,
 ‘ तारे-ये-इकडे ’ ही हांक कोडुनी ?
 उठल्या कमला, विमला,
 करित मधू पोबारा,
 तारि पळे गेहाला,
 चिमणा संसार लया जाइ त्या क्षणीं. ८
 माडुनियां तास पुरा
 अजुनि नसे जरि झाला,
 तेवढ्यांत संसारा
 आदि अत होइ-यांस दुःख तिळ नसें.
 आम्ही सौख्यात दंग
 असता जरि होइ भग,

हृदय होतसें दुभंग,
दुःखभरें जग आम्हा शून्य गमतसें

सृष्टीचीं गोड फुलें
छकुलीं निष्पाप मुलें
त्यांनीं जे रेखटलें

चित्र किती बहरीचें हें संसाराचें ?

ओसरुनी परि शिशुपण

हळूं जसें येइ ज्ञान,

जग सगळें ये कळून,

हेंच मधुर चित्र पुढें पालटतें अमुजें.

गेली ती गोड घडी,

आस उठे मनि वेडी

ध्यावी बाल्यांत उडी,

कल्पांतीं गोड काल कधि न तसा येणें.

आठवतां बाल्य सकल

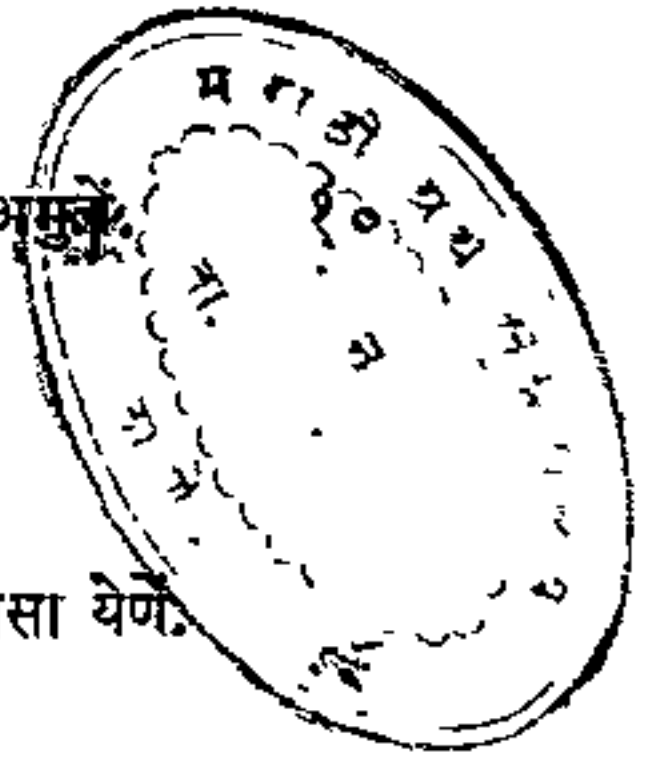
बाल्याचे गोड खेळ

अश्रुपूर ये खळखळ

सौख्यावरि त्या आता आशेनें बघणें. ११

मुंबई

नवंबर १९१८.

२५ कै. 'केशवसुता'स—

जई काळाचा पडदा पडला,

आयुष्याचा अक संपला,

जनता बदली आपण मेलां,
 वेडी जनता मर्म यांतलें तिजला कळलें नाहीं.
 स्वैरवृत्तिचा आत्मा तुमचा
 करि कंटाळा जड देहाचा,
 तोडुनि टाकी पाश जगाचा,
 तेव्हांपासुनि दिव्य 'तुतारी' फुंकित हिंडत राही. १

वरुनी वरुनी जनता पाही,
 तिला " तुतारी " कळली नाहीं,
 'गोविंदाग्रज' पुढती येई
 विशद करोनी दावित जगता काय 'तुतारी' आहे.
 खडबडुनी जग जागें झालें,
 इकडे तिकडे पाहुं लागलें,
 पुरे जगाला आतां पटलें,
 जिथें पहावें तिथें 'तुतारी' ताना छेडित आहे. २

तेव्हांपासुनि जनांत सगळें
 नव्या स्फूर्तिचें वारें भरलें.
 जिकडे तिकडे काव्य पसरलें
 किती " तुतारीभक्त " जाहले त्यांतिल हा मी एक.
 कविता जों मी वाचित राहीं,
 ओळींओळींमधें नवाई,
 घडीघडीला उमगुनि येई,
 सतत माधुरी सेवन करितों हरपत नाहीं भूक. ३

ज्या मार्गांतुनि आपण गेलां,

ज्या मार्गावरि तुमचा चेला,*
 तोच मार्ग मी अंगिकारिला,
 धाष्टर्क खरोखर, परी असूं दे प्रसाद माझ्यावरती.
 दिव्य 'तुतारी' पुढे ठेवुनी
 स्फुर्तिरसार्ची रचुनी गाणीं
 सदा जगाच्या पुढे गाउनी
 चराचरांतुनि अणुरेणूतुनि उठविन काव्यस्फूर्ती. ४

मुंबई,

डिसेंबर १९१८.

२६ केशवसुतांची कविता वाचून

ज्या प्रासादामधें शिवाजी
 स्वैर नांदला तो रणगाजी,
 प्रेक्षक होउनि आह्मी आजी
 नसुनि योग्यता तिथें हिंडणें आह्मा लाजिरवाणें. १

स्वातंत्र्यास्तव राघुभरारी
 पाजळुनीयां निज समशेरी
 लढला तो ज्या रणांगणावरि,
 सहल कराया तिथें हिंडणें आह्मां लाजिरवाणें. २

नव्या दमाचा शूर शिपाई
 रूढीवरती करुनि चढाई,

* प्रस्तुत कविता लिहिली त्यावेळीं कै. केशवसुतांचे सच्चे चेले 'गोविंदा-
 प्रज' ह्यात होते. महाराष्ट्र-भाषेच्या दुर्दैवानें 'गोविंदाप्रज' दिवंगत झाल्याचें
 वरील ओळीत करक होणें अपरिहार्य आहे.

लढतां लढतां मरुनी जाई,
 त्या मैदानीं फुकेंच फिरणें आह्लां लाजिरवाणें. ३
 एकवटोनी सारी शक्ती
 एकवटोनी सारी स्फूर्ती,
 उठवुं चेतना सान्या जगतीं,
 जरि न एवढें घडें, तरी तें आह्ला लाजिरवाणें. ४
 मुंबई,
 डिसेंबर १९१८

२७ सवाल

दिवसामागुनि दिवस चालले, कालामागुनि जाई काल,
 किती कुलगडीं भिजत राहिलीं, लागूंदे पुरताच निकाल. १
 एक मेंढरुं इकडुनि जातें, मागुति दुसऱ्यानें जाणें,
 गेलेलें तें जिवास सुकतें, ह्मणुनी दुसऱ्यानें मरणें. २
 अंध आमुची अशी रहाटी, अशीच कां चालायाची ?
 मळलेला पथ सोडायची नाहिंच छाती कोणाची. ३
 घृत्ती वनतां अशी आमुची कोण पुढें मग सरणार ?
 कुणा ह्मणावें आह्मीं आतां ' सुधारणेचा ' शाहीर ? ४
 'सवाल' करते सगळे गेले धजेच ना पुढतीं कोणी !
 उरलेल्यांनीं ' सवाल ' करणें भ्याडपणाला सोडोनी. ५

सवाल १ ला
 नवें कां जुनें ?

निजलेल्याना मागें टाकुनि काळ चालला पुढेंपुढें,
 निसटुनि गेला, आम्हीं बघतो टकमक आतां तयाकडे. १

मार्गे कोणी केलें काहीं, आहीं करतो कांहिंतरी,
अंगावरती बाजू येतां हणतो रूढी फार बरी. २

रूढी, कुठली ? कोणी केली रूढ तियेला अमुच्यात ?

कळल्यावांचुनि फुकें बोलणें यात कशाचा पुरुषार्थ ? ३

जुन्यापुराण्या काळीं केव्हां रुचलें काहीं कोणाला,

नव्या जगानें तें कवळावें न्याय सागणें हा कुठला ? ४

विचार करतो कोण येवढा ? गरज एवढी कोणाला ?

ज्याचें त्याला पुरें जाहलें, कोण पाहतो दुसऱ्याला ? ५

उदासीनता सकलां आली पुरें फावलें रूढीला,

बळावुनी ती मार्गे ओढी पहा घांवत्या कालाला, ६

काळ बोलतो “ विचार कसला चला भराभर पुढें सरा,”

दरडावोनी रूढी सागे “ जासि कुठें फिर माघारा.” ७

झगडा ऐसा सतत चालला, चालायाचा असा पुढें,

मार्गे कोणता अगिकारणें बघुनि ठरविणें स्वतःकडे. ८

शतक पुढें इतिहास जगाचा आहीं मार्गे कुठेंतरी,

पहाट नाहीं अजुनि आमुची—सूर्य उगवला जगावरी. ९

खुशाल जावें पुढें जगानें, नाहीं आम्ही येणार,

धरुनी हा अभिमान कोरडा कसें आमुचें होणार ! १०

पुढें होउनी जगास नेणें—नाहीं अमुच्या नशिबाला,

जगासारखें नवे बनोनी कालासंगें जाऊ चला. ११

नवें बनावें हणतो हणुनी ‘ घेउनि सारें नवें नवें,

जुनेच सारे टाकुनि द्यावें ’ अर्थ यातला हा नोहे. १२

जुन्यानव्यांतुनि बरवें घेऊं-फोल झुगारू बाजूला,

अभिमानानें अंध बनोनी जुनेच सारें काशाला ? १३

दृष्टीची ही समता सोडुनि भक्त रुढिचे बनलेले,
 वदतिल सारे नव्या पिढीचे विचार असले भकलेले. १४
 विचार पुरता करा मनाशीं, काय बोलणें मग बोला,
 विद्यार्थी मी नव्यायुगाचा सवाल करितों तुम्हांला. १५
 मुंबई, डिसेंबर १९१८.

सवाल २ रा.

२८ धर्म बुडतो काय ?

‘धर्म धर्म’ या नांवाखालीं काय काय येथें चालें,
 ‘बड्या घराचा पोकळ वासा’ ह्मणणें हें नशिबीं आलें. १
 पवित्र हेतू दूर राहिला—तत्वे दडलीं बाजूला,
 प्राणावाचुनि कुडी राहिली, मोल तियेचें कोणाला ! २
 खराखुरा निज धर्म सोडुनी, बहिरंगावर भुलणारे,
 तत्वे सोडुनि सोहाळ्यांचे माजवितां कां देव्हारे ? ३
 कुणी फलाणा असाच चाले, कुणी बोलतो कांहींच,
 पेहराव हा असा कुणाचा ह्मणुनि ठरे का तो नीच ? ४
 किती दाखवूं तुम्हांस ऐसे धर्मनिष्ठ ज्यांना वदती,
 कृती तयांच्या ऐकुनि येइल धरकाटा देहावरती ! ५
 धुवट सोंबळे वरुनी—यांचीं हृदये आंतुनि सडलेलीं,
 नव्या पिढीनें धर्म बुडविला ह्मणुनि उठविती हाकेली. ६
 धर्म असा कां उधळ जाहला, रुचेल त्यांनीं बुडवावा !
 कळल्यावांचुनि कुणास नसता दोष कशाला लावावा ? ७
 वंद्य सनातन म्हणुनि दुमदुमे कीर्ती ज्याची दिगंतरीं,
 तत्वे ज्यांचीं परकीयांनीं वंद्य म्हणुनि धरियलीं शिरीं. ८

त्या धर्माचा आत्मा होता-तसाच आहे-असणार,
कालासंगें रूप फिरावें हाच जगाचा व्यवहार. ९

अजुन नवें तें जुनें उद्याला-मधेंच उठतें नव कांहीं,

सहज रहाटी अशी चालली, निमित्त नाही कोणीही. १०

नव्या पिढीची खुशाल नवता फैलावूदे किति स्वैर,

किति होउदे रूप नवें परि धर्म कधीं ना बुडणार. ११

ठसवुनि ध्या हें पुरें मनाशीं पहा अगोदर स्वतःकडे,

आधीं शुद्धी करुनि स्वतःची दृष्टी वळवा जगाकडे. १२

धर्म काय हें जोवरि तुहा खरेंखुरें कळलें नाही,

आम्ही सगळा धर्म तारितों-अहंमन्यता कशास ही ? १३

कुणि लेवूदे वसन कोणचें-खुशाल कोणी बनो नवा,

तत्वावरती नजर ठेवुंया-रंग कशाला फुका हवा ? १४

पवित्र हेतू दूर सारुनी, विचक्षणा कां भलभलती,

विद्यार्थी मी नव्यायुगाचा सवाल करितों तुम्हांप्रती. १५

मुंबई, जानेवारी १९१९

सवाल ३ रा

२९ आंधळे कीं डोळसे ?

तुम्ही अंध कीं डोळेवाले म्हणुनि वागतां जनतेत ?

जरी पुसावें असें कुणाला सहज मेढतां मार्गांत. १

टवकारोनी नयन आपुले तेच उलटुनी पुसतात,

जागे असुनी तुम्ही बोलतां-अहात अथवा निर्द्वैत ? २

तणावलेल्या ताठ पापण्या बघुनी बुबुळें गरगरतीं,

भ्रमिस्त झाला हणुनि बोलता अशीं बोलणीं भलभलतीं. ३

- कोण आंधळे, कोण डोळसे, न दिसे तुमच्या नयनांला,
दिसे अह्मांला खास एवढें येइ अंधता तुह्मांला. ४
- असे हरीचे लाल भेटता मौन सेवणें फार बरें,
वाद करावा तरी फुकाचा खरें न यांना पटणारें. ५
- परी मागुती विचार करितां—मनीं माजतें काहूर,
खुळे बापुडे मर्म यातलें कधीं तयांना पटणार ? ६
- ताठ पापण्या, फिरकीं बुबळें काय लक्षणें दृष्टीचीं,
अंतरजिवणी आत नसे तरि दृष्टि काय ती कामांची ? ७
- टवकारोनी एकसारखें प्रेत पाहतें गगनात,
ताठ पापण्या ह्मणुनि डोळसें कधीं तयाला बदतात ? ८
- कळमूत्री बाहुली कापडी सजीव भासे नयनातें,
बरेंबुरें कांहींहि पाहुदे गरगर बुबळें फिरवीते. ९
- दोन लक्षणें दोहोंमाजीं उघडपणें हीं दिसतात,
ह्मणुनि डोळसे या दोघांना सूझ कधीं कां बदतात ? १०
- किती आंधळे तुह्मां दाखवू ताठ पापण्या असणारे,
फिरकीं बुबुळें असुनी झाले शून्य जयांना जग सारें. ११
- यावरुनी मग ठरे एवढें दोन लक्षणें जरि असलीं,
अंतरजिवणीवांचुनि दृष्टी फोल जगानें गणियेली. १२
- अंतरजिवणी काय एवढें आतां या पुढती बघणें,
कोण आंधळे, कोण डोळसे, त्यावरुनी मग ठरवीणें. १३
- न्याय पाहुनी मोद वाढणें, अन्यायाचा तिटकारा,
हृदयाच्या या क्रिया चालती सतत नयनाचे द्वारा. १४
- अन्यायाला तुडवुनि जाणें न्याय मांडणें जनतेंत,
अंतरजिवणी हीच पाहिजे आज आमुच्या नयनात. १५

- न्यायाचा अभिमान जयाला अन्यायाचा तिटकारा,
तदनुसारिणी कृती जयाची तोच डोळसा जर्गी खरा. १६
- हीच कसोटी लावुनि बघतां काय येतसे दृष्टीला,
१७ एकामागुनि एक चालली अमुची अधाची माला. १७
- ज्ञानरवीचा प्रकाश उज्ज्वल जर्गी चहुंकडे असतांना,
काठीवाल्यावाचुनि आम्हां पाउल एकहि उचलेना. १८
- काठीवाला पुढें चालतो माळ चालते मागोनी,
वदेल तो तें सत्य मानुनी होकारावें सकलानीं. १९
- सामाजिक अन्याय कितितरी उघड चालती अमुच्यात,
काठीवाले खुशाल ज्यांना न्याय म्हणोनी वदतात. २०
- ‘ जुनें तेवढें सोनें ’ ज्यांना पुरा नव्याचा तिटकारा,
काठीवाले असें बोलती दोष तयांना काशाला ? २१
- तत्व जयाचें जें ठरलें तें खुशाल त्यानीं बोलावें,
पूर्ण विचारावाचुनि आम्हीं त्यावरि कां अवलंबावें ? २२
- अंध राहुनी स्वत्व झुगारुनि परदृष्टीनें जग बघणें,
याहुनि दुसरें जर्गी न काहीं आम्हांला लाजिरवाणें. २३
- ताठ पापण्या जरी आमुच्या गरगर बुबुळें जरि फिरतीं,
अंतरजिवणी नाहीं नयनीं म्हणुनी अमुची हो माती. २४
- ज्ञानाचें झणझणीत अंजन चढवुनियां अमुच्या नयनीं,
अंधपणासह काठीलाही खुशाल देऊ फेंकोनी. २५
- काठीवाले हटतिल मार्गें काय तयांची मग छाती ?
वक्रपथानें आम्हां नेणें शक्य न कोणा कल्पातीं. २६
- अन्यायाला न्याय बोलती शास्त्रें कुठलीं तीं दावा,
खडसावोनी ‘सवाल’ आम्हीं खुशाल त्यांना फेंकावा. २७

नव्याजुन्यांचें मंथन करुनी न्याय्य कोणतें ठरवाया,
 न्यायासाठीं वाद कराया खुशाल पुढतीं होऊं या. २८
 जरी करूं हें तरी डोळसे आम्ही शोभूं खरेखुरे, °
 अंध म्हणोनी खुशाल ध्यावें न तरी याहुनि फार बरें. २९ °
 पृच्छा ऐकुनि पुरी विचारी होती तुमची जरि दृष्टी,
 उधळपणाचीं खुळीं उत्तरे वदनीं तुमच्या ना येती. ३०
 म्हणुनी म्हणतो विचार पुरता करुनी मग द्या जाव मला,
 विद्यार्थी मी नव्यायुगाचा सवाल करितों तुम्हांला. ३१
 शुभगांव, जुलई १९१९.

सवाल ४ था

३० तुम्ही कोण ?

‘कोण तुम्ही?’ हें कुणास पुसतां सकल सांगती नवेनवे,
 ऐकुनिया तें हसू येतसे, विचार करुनी सांगावें. १
 कुणी बोलतो वंशज आम्ही खरतर विश्वामित्राचे,
 वशिष्ठ पूर्वज कुणी सांगतो, कुणी नाव घे तिसऱ्याचें. २
 थोर कुलीचे वंशज आम्ही तीन्ही लोकीं बंध सदा,
 अहपणाचीं अशीं बोलणीं ऐकू येती कितीकदा. ३
 कुणी बोलतो पूर्वज माझे होते मोठे नरवीर,
 खड्यांच्या संगरांत त्यांची अतुल गाजली समशेर. ४
 कोण बोलतो जन्म आपुला असे फलाण्या वंशांत,
 त्या वंशाचें नाव दुमदुमे अजुनी साऱ्या जगतांत. ५
 असे अशांना एक सांगणें असाल मोठ्या वंशाचे,
 नांवावरती त्याच विकोनी हंसें कशाला थोराचें? ६

पूर्वज मोठे नांव त्याचें साऱ्या जगता जाहीर,
 त्या वंशीचे ह्यणुनि थोरवी कधीं न आह्मां मिळणार. ७
 ज्या उद्यानीं गुलाब फुलतो तिथेंच उगवे घाणेरी,
 गुलाब झुलवी ह्यणुनि मोहवी घाणेरी का कधींतरी ? ८
 सूर्य प्रकाशे, त्याच नभावरी कितीक उठती कृष्णघन,
 रवि तेजस्वी ह्यणुनि फुकाचा मेघांना कां अभिमान ? ९
 महासागरीं मौक्तिक उपजे—तिथें उपजती शंख कित्ते,
 बधुत्वानें कधीं न येते दुबळ्या शंखांना महती. १०
 महत्व जगतीं ज्याचें त्याला, येत नसे अनुषंगानें,
 पूर्वज मोठे ह्यणुनी आम्हीं वागावें का ताठ्यानें ? ११
 बंध मुनींची गोष्ट कशाला ? कुठें त्यांची दीप्तिमता ?
 तेजबलानें तेव्हां त्यांनीं कापविलें साऱ्या जगता. १२
 तेज लोपलें त्यांच्यासंगें, निर्बल आही आज असे,
 फुकी अहता थोरपणाचा तेजाचा लवलेश नसे. १३
 येतां जातां रुचेल त्यांनीं तुडवुनि जावें आह्मांस,
 असे आमुचें नाणें खोटें, दोष कशाला दुसऱ्यास ? १४
 असतिल कोणी पूर्वज केव्हा निधड्या छातीचे वीर,
 ऊर धडधडे परी आमुचा शब्द काढतां समशेर. १५
 भारतमाता हांका मारी हिंदपुत्र हो पुढें सरा,
 आली वेळा उठा दाखवा तेज आपुलें जगताला. १६
 नांव पाहिजे पुढें सराया छाती नाहीं परि अमुची,
 नांवावरती उगाच विकुनी विटंबना का नावाची ? १७
 स्थिती अशी ही केविलवाणी त्यात मानुनी अभिमाना,
 सदा लववितो मान, अजुनि परि जिरला नाहीं अहंपणा. १८

अहंपणा हा नको घातकी कृती करूंया कांहितरी,
जर्गी स्वतःला नांव कमावूं अवलंबूया स्वतःवरी. १९
शतक विसावें हें प्रगतीचें काय सागतें आह्लांस ?
‘चढाओढ चालली जगावरि नीज कशी ये तुह्लांस ?’ २०
‘नीज कशाची ?’—अहंपणाची निशा असे ही चढलेली,
कृतीवाचुनी प्रगती व्हावी, आह्लांस असली हांव खुळी. २१
पूर्वज मोठे आह्मी मोठे सहर्जी जाऊं जगापुढें,
तर्कवाद हा पुरे फुकाचा चला कृतीनें जाउ पुढें. २२
अहंपणाला सोडूं ह्मणतों परी असोंदे ‘अभिमान,’
स्वत्व जागवूं जगा दाखवूं आह्मी कोणाचे कोण. २३
अभिमानाची मशाल जाळूं त्याच ज्योतिच्या तेजांत,
अंधारांतुनि मार्ग काढणें खराखुरा हा पुरुषार्थ. २४
तत्त्व यांतलें असे एवढें ठसवुनी घेऊं पुरें मना,
जोड नसे त्या, जरी कृतीची, शोभा नाहीं अभिमाना. २५
असेल छाती, तरी कृतीला लाग्या, कमवा, जर्गी नांव,
नातरि माना घाला खालीं, सोडुनि घा वेडी हांव. २६
विचार सारा करा मनीं मग सागा ‘तुह्मी कोण !’ मला,
विद्यार्थी मी नव्यायुगाचा ‘सवाल’ करितों तुह्माला. २७

बुधगांव,

जानेवारी १९२०

३१ पूर्वस्मृति

होता मंगल काल एक फिरलों संगें तुला घेऊनी,
उद्यानीं मनरंजनार्थ अथवा आम्राचिया काननीं;

केव्हां तोडुनि गोजिरीं वनफुलें प्रेमें तुला अर्पिलीं,
 केव्हां नूतन आम्रमजिरि तुझ्या वेणीवरी खोंविली. १
 ज्ञादूचा कर लागतां बहरलीं गालीं गुळावी फुलें,
 आनदें तव लोचनीं झरझरां अश्रूं उमे राहिले,
 हस्तीं घेउनियां मृदू कर तुझा माझ्या हृदाआंतलीं
 प्रीतीचीं वचनें त्वदीय श्रवणीं सोत्कंठ म्यां ओतिलीं. २
 होतों सौख्यगिरीवरी तुजसवें दैवा न हें साहलें,
 माझ्यापासुनि दूरदूर हणुनी त्यानें तुला ओढिलें;
 वार्ता जेथुनि यावयास सखये ! लागे अती आवची,
 तेथें येउनि पाहणें तुज, मला ना शक्य जन्मांमधीं. ३
 तेथें तू असशील मग्न सखये ! सौख्यांत रात्रंदिन,
 येथें मी करितों अखंड हृदयीं प्रेमें तुझे चिंतन;
 तूं नाहींस इथें हणूनि गमतें निःसार सारें मना,
 नेतों काल कसा गडे तुजविणें, नाहीं तुला कल्पना. ४
 उद्यानीं फिरतां प्रभातसमयीं केव्हातरी राजसे !
 एकादी दवबिंदुयुक्त कलिका दृष्टीपुढें येतसे;
 मानेनें खुणवी हळू मधुकरा लाजे बघे भूवरी,
 सौख्याचा गतकाल आठवुनियां वृत्ती बने वावरी. ५

बुधगांव,
 जुलै १९१९

३२ स्थित्यंतर

(चाल—गज्जल)

नील गगनाचिया खालीं लकेच्या घेत फिरणारा,
 स्वैरतेचा बाल चिमणा मुदे आकाश भरणारा. १

असा चंडोल धरुनीयां पंजरीं तो सुवर्णाच्या, ठेवियेला जरी कोणीं रुळत राशीत सौख्याच्या.	२
अन्नपाना जरी नसली वाण केली कुणीं त्याला, सुखासाठीं जरी त्याच्या कुणीं स्वप्राण पांखंडला.	३
कृत्रिमाचें उभें केलें गगन कोणीं तयाभवतीं, विहग दुसरे जरी दिधले तया खेळावयासाठीं.	४
सभोंतालीं जरी असली गोडशी गार वनराई, सभोंतीं गार कारंजीं जरी उडलीं थुईथुई.	५
सुखाच्या या हवेंमाजीं स्वैरतेचें नसे वारें, म्हणोनी हेंच चंडोला, विषावाणी गमें सारें.	६
स्मरोनी गोड सौख्याच्या मनाच्या स्वैर त्या लीला, उदासावें सदा जीवीं दुजे ना शक्य दुबळ्याला.	७

* * * * *

जरी कष्टप्रदा असली स्थिती पहिली, तरी सहते, स्वैरतेच्यामुळें तीही सुखें जीवास मानवते.	८
---	---

बुधगांव, डिसेंबर १९१९.

३३ हिंदी तरुणास

मार्ग जरी तुझिया पुढचा, दाट धुक्यानें भरलेला, पाउल वाटहि त्यांतूनी नच दिसते तुझिया डोळां.	१
पसरे दोन्ही बाजूला काटेरी जगल दाट, झटति तुला मार्गें व्याया शत्रु तुझे आटोकाट.	२
परिस्थिती दुर्धर ऐशी रोखुनिया तुजवरि पाहे, शिडकारुनि पुढती सरणें, मर्दपणा यांतचि आहे.	३

राष्ट्राचा भगवा झेंडा ज्या मार्गावरुनी गेला,
तो मार्ग नोहता केव्हा मउमऊ फुलांचा केला. ४

उन्नतीपथ कुठच्याही व्यक्तिचा असो राष्ट्राचा,
कंटकावेगळा केव्हां कधि न तो सांपडायचा. ५

तव मार्ग जरी काटेरी, भोंवतीं संकटें भारीं,
निश्चयापुढें तीं तुझिया वितळतीं भरभरा सारीं. ६

मार्गांतिल कांटे तुजला गमतील फुलांसम मृदुल,
जसजसा पुढें तूं सरशी, तसतसें धुकें वितळेल. ७

त्यापल्याड गेल्यावरती येइल मग तुझिया नयनीं,
भूभाग भूषलेला जो स्वातंत्र्यसूर्यकिरणानीं. ८

स्वर्गीयसौख्य ज्या हणती तें तुला मिळे त्या ठायीं,
संकटांस झिडकारोनी, चल ऊठ पुढें तूं जाई. ९

बुधगांव,

जानेवारी १९२१.

३४ 'बकबेच्या वाळवंटांत'

[सुमारे दोन वर्षापूर्वी विद्यार्थीदशेंत एका जिवलग मित्रासह उपरोक्त ठिकाणीं
बसल्या वेळच्या एका पुस्तक स्मृतिचित्रावर खालील कवितेची उभारणी
केली आहे]

बोलत होतो आह्मी दोघे देशहितान्या गोष्टी,
विचार करता तदा आमुचीं हृदयें झालीं कष्टी. १

प्रौढपर्णीची विचारसरणी नव्हती तारुण्यात,
तरुणपणाचे विचार झाले परि जागृत आह्मात २

- तरुणदृष्टिनें पाहुं लागलों जेव्हां आह्मी भंवतीं,
सभोवतालीं दिसूं लागली घोर निराशा पुरती. ३
- घोर्हीकडुनी पेटत असतां राष्ट्रहिताची होळी,
शक्त न दिसला तेव्हा आम्हा कोणी जाया जवळी. ४
- तारुण्याच्या तरुणमतीनें तेव्हा आह्मी दोघे,
सहज लागलों खरे पुढारी भोजायाच्या मार्गे. ५
- प्रथम अंगुली एका दिधली अनामिका दुसऱ्यास,
परी मध्यमेसाठीं कोणी नच दिसला आह्मांस. ६
- तेतिस कोटी प्रजा बोलती अमुच्या हिंदुस्तानीं,
तीन पुढारी उणेपुरे नच दिसले आह्मां कोणी. ७
- नांवामागुनि नावें आलीं कितीक आह्मापुढती,
तिळ हालेना परी मध्यमा त्यातिल कोणासाठीं. ८
- कुणांत कांहीं कुणात कांहीं वैगुण्याला थारा,
स्वार्थत्यागाविणें जयाचा अवघा बोलपसारा. ९
- किती पुढारी परी दग ते अपुलाख्या रंगांत,
कृती खरोखर कांहीं न करता स्तोत्रें अपुलीं गात. १०
- देशभक्त हें नाव गोडसें कितिकामार्गे होतें,
स्वार्थभक्तिच्यावाचुनि ज्यांना कांहीं माहित नव्हतें. ११
- बोलघेवडे बोलत सुटले चहूंकडे मोकाट,
नाव आपुलें पुढें कराया झटती आटोकाट. १२
- डालिंबाच्या दाण्यासाठीं पोपट बोले बोल,
नावासाठीं पोपटपची करीत होते फोल. १३
- बोलायाचीं ध्येयें सवतीं कृती जयांची सवती,
अशा मण्याची माळ तेधवां दिसली आम्हापुढनी. १४

- दोन पुढारी खरे, तयांच्या भंवती असली सेना
 नावासाठी करीत होती नटव्या चेष्टा नाना. १५
- भारूठेवुनी ज्यांच्यावरती बघती सगळे डोळे,
 बघुनि तयांचे अशातऱ्हेचे भलतेभलते चाळे. १६
- तापुनि गेलें रक्त आमुचें तेव्हां तारुण्याचें;
 उद्देशोनी तयास वदलों भलतेंसलतें वाचें. १७
- एकामागुनि एक पुढारी घेउनियां विषयांस,
 परोपरीनें तेव्हां आर्झी छानछानलें त्यांस. १८
- आजूबाजूस कोणी नव्हतें माणुस त्या वेळेला,
 वेसण नव्हती ह्यणुनि तेधवा दोघांच्या जिभलीला. १९
- तारुण्याच्या अविचाराचा सळसळता उन्माद,
 बोलबोलता भरास आणी दोघांकरवीं वाद. २०
- स्थान कोणतें, विषय कोणता, हें न मनीं ठेवून,
 खड्या सुरानें बोलुं लागलों होउनियां बेभान. २१
- निकटिं आमुच्या स्वच्छदानें सागर खळबळणारा,
 हसूं लागला ऐकुनि तेव्हां वाद आमुचा सारा. २२
- त्या हास्याची खळबळ जेव्हा कानीं अमुच्या पडली,
 वादांमधुनी वृत्ती तेव्हां ताळ्यावरती आली. २३
- शरमुनि गेलों विचार केला तें आर्झी दोघांनीं,
 अविचारानें अधिक बोलणें उचित न विद्यार्थ्यांनीं. २४
- असोत कोणी कसे पुढारी, करोत कांहींबाहीं,
 उणीं उत्तरें त्यांनां वदणें उचित आपणां नाहीं. २५
- विद्यार्थ्यांच्या कर्तव्याची कक्षा ठरलेली जी,
 सोडुनियां ती कशास शिरणें भलत्या क्षेत्रांमाजीं ? २६

विचार ऐसा करनी उठलों तेथुनि आम्ही दोघे,

चालुं लागलों, हांसत होता समुद्र अजुनी भागें. २७

बुधगांव,

जानेवारी, १९२१.

३५ बॅकवेच्या वाळवंटांत

(२)

[दोन वर्षांपूर्वीची गोष्ट. काळोखी रात्र. नेहमीचें भरतीच्या वेळचें समुद्राचें

भीषण स्वरूप काळोखांत जास्तच भीषण दिसत होतें समुद्राच्या प्रचंड

लाटा तीरावरच्या दगडी बंधान्यावर थडाथड आदळत होत्या. अशा

भीषण समुद्रास उद्देशून मनांत आलेल्या कल्पनांचें त्या वेळीं

रेखाटलेले शब्दचित्र इतक्या दिवसांनीं आज रसिकांपुढें

आणण्याचा प्रसंग येत आहे.]

उसळ सागरा ! उसळ असा !

खेळ सागरा ! खेळ असा !

स्वतंत्रतेच्या अंकावरती लोळत राहीं स्वैर असा ! ॥ ध्रु० ॥

स्वतंत्रता तव प्रिय जननी

रिझवावें तुजला ह्मणुनी,

तरल वायुचा झुलता झोला बांधुनि दे तुज खेळाया;

झुलतांना झोल्यावरती

तव हृदयाला य भरती,

त्या मोदाच्या भरांत हससी पाहुनि दुबळ्या जगता या. १

बांधुनि दगडी बंधारे

आही तुज आडविणारे,

स्वतंत्रतेच्या लुकल्यापुढतीं पाड आमुचा कोठवरी ?

रचिलेले तव राज्यांत

आशांचे किल्लेकोट

लाथेसरशी उडवुनि देशी लीलेनें तूं नभांतरीं. २

हासत खेळत अवनिवरी

सळसळणाऱ्या या लहरी

आनंदानें नाचति गाती स्वातंत्र्याचे पोवाडे.

ऐकत असतां हें गान

हरपुनि जाई मम भान;

त्या गानाच्या भरांत दुबळ्या मानव्याचा विसर पडे. ३

थाव सागरा ! थांब जरा,

हृदयीं मजला दे धारा,

लाटांवरि तव घेउनि मजला खेळवीत ने वरवरती.

स्वतंत्रता चिर राहि जिथें,

फेंकुनि मजला दे तेथें,

तुडवाया मग मजसि पाहतों होइल कोणाची छाती ? ४

बुधगांव,

फेब्रुवारी १९२१.

३६ मित्र-स्मरण

[कै. काशीनाथ रघुनाथ मित्र यांच्या स्मरणार्थ निघालेल्या मनोरंजनाच्या जुलई १९२१ च्या खास अंकासाठी प्रस्तुत कविता लिहिली गेली.]
शार्दूलविकीडित.

ध्येया उज्ज्वल ठेवुनी निशिदिनीं डोळ्यापुढें जागृत

ज्यानें वाङ्मयसेवनीं झिजविली स्वीया तनू संतत,

भाक्षा सोडुनि ज्यासि ना उलटलें अद्यापिही वत्सर,

त्या 'मित्रा' स्मरताचि हाय ! बुडतें दुःखार्णवीं अंतर ! १
ज्याचें कार्य समायिलें सकलही एका 'मनोरंजनी',

उत्कर्षाहुनि त्याचिया नच दुजी आशा जयाच्या मनीं,
सर्वस्वावरि सोडिलें उदकही ज्यानें तयाखातर,

त्या 'मित्रा' स्मरतांचि हाय ! बुडतें दुःखार्णवीं अंतर ! २
नाना लेखक—चित्रकार—कविशीं मित्रत्व संपादुनी

ज्यानें त्यांकरवीं असंख्य रसिकां कीं मित्र केलें जनीं,
यायोगें निज नाम 'मित्र' करवी जो सार्थ भूमीवर

त्या 'मित्रा' स्मरतांचि हाय ! बुडतें दुःखार्णवीं अंतर ! ३
वीसाव्या शतकांत पाद पहिला जो आजला चालला,
त्याचा वाक्यकाल कोणि पुढतीं शब्दांत रेखाटला,
ज्याचें नांव तयांत अक्षय पुढें राहें टिकोनी चिर,

त्या 'मित्रा' स्मरतांचि हाय ! बुडतें दुःखार्णवीं अंतर ! ४
बुधगांव, एप्रिल १९२९.

३७ 'हृदयेश्वरीस'—

केदार—झपताल.

दूर कोठें तरी वससि हृदयेश्वरी !

घोर मध्यंतरीं उदधि खवळे,
पोहुनी पोहुनी हात दमले परी;

अजुनि किति पोहणें मजसि न कळे. १
तूं तिथें, मी इथें, घोर जग भोंवतें,

बघुनि मन धरकतें पुढति जाया;

- आंतुनी कामना धीर देते मना,
 विसरवी यातना अधिर हृदया. २
- खवळुनी खालतें उदधिजल उसळतें,
 त्यामधें मिसळतें तिमिरजाल,
 कहर कारे यामुळें विश्वही चळचळें,
 त्यात मम चालले अमित हाल. ३
- दोन दोहींकडे तुटक भीषण कडे,
 पाहता त्याकडे धीर गळतो;
 परि मनीं ठेवुनी मूर्ति तव मोहिनी,
 ठरिव मार्गांतुनी मुळिं न चळतो. ४
- भिवविती भोंवतीं मेघ भेसुर अती,
 प्रलयकालाप्रती दाविताती;
 फेंकुनी मजवरी किरण उज्वल परी
 मार्ग दावी तुझी रुचिर मूर्ती. ५
- घोर उदधी जरी खवळुनी यापरी,
 मजसि मार्गावरी रोधिताहे;
 एकदां लागला गोड तूझा लळा,
 तुजकडे तो मला ओढिताहे. ६
- यातना यापरी, साहिल्या अमित जरि,
 मूर्ति तव गोजिरी, कां दिसेना ?
 घोर अंधारमय उदधि करितो प्रलय,
 अजुनि किति पोहणें सांगवेना. ७

३८ चार शब्द

साधी, भोळी, निगर्व, सालस वृत्ति गडे तव असे,
 अभिमानाचे शब्द कधीं तूं नच वदसी राजसे ! १
 दिन एकादा येइल ऐसा पुढतीं केव्हातरी,
 अभिमानाचे 'चार शब्द' तरि वदशिल तूं सुंदरी ! २
 कोमल करसंपुटीं ठेवुनी कपोल तव जेधवां,
 मम काव्यावरि लेचनयुगुला फिरविशील तेधवां. ३
 'प्रीती होती मजवरि याची' खास एवढे तरी
 अभिमानाचे शब्द मुखातुनि निघतिल तव सुंदरी ! ४

बुधगांव,

जून १९२१.

३९ एवढीच आशा

वत्सर युगुलाचा, जिवाच्या खुलत्या बहरीचा,
 मम आयुष्याचा मनोहर काल वसंताचा,
 हंसला ज्या काळीं मजवरी दिनमणि सौख्याचा,
 गेलेला गेला, काळ तो आता ये कैचा ? १
 हसरा मी प्रेमी, मजवरी विश्व सकल हंसलें,
 नसलें जरि हंसलें, तुजमुळें मज तैसें दिसलें.
 मोहक तव मूर्ती चिंतणें, त्यातच लय घेणें,
 तुज डोळेभरुनी पाहणें, यापरतें नेणें. २
 कुठचा, कोणाचा, कोण मी तुज नव्हतें कळलें,
 हृदयाहृदयांचें चिरंतन मीलन परि झालें;

नकळत नयनांनीं कितिकदां एकामेकांस
दिव्य प्रेमाचे कळविले अस्फुट संदेश. ३

प्रेमल^१ नयनांचे किरण तव पडले ज्या ठायीं,
२ वेंचुनि तेथोनी सदोदित सांचविले हृदयीं;
त्या किरणाधारे चढाया चिरसुखसोपान,
उत्सुक हृदयाला, तयाचें विसरविलें भान. ४

लहरी चढचढल्या, सुखाची परमावधि झाली,
निष्ठुर नशिवाला एवढी ही वार्ता कळली,
झाणि सोसाव्याचा सोडुनी विरहाचा झोत;
दैव विज्ञवुं पाहे हृदयिची प्रेमाची ज्योत. ५

प्रेमाच्या धामीं न चाले दैवाची मात,
या दृढ विश्वासा दिला मी थारा हृदयांत;
अंतीं दैवाचा हाय ! परि हेतु खरा ठरला,
तव मूर्तीसंगें सुखाचा तारा मावळला. ६

तेव्हापासोनी बैसुनी आशेच्या यानीं,
प्रणयकिरणयोगें क्रमितसें उर्वरीत रजनी;
दारुण विरहाची यामिनी कधिं ही उलटेल ?
या जपमंत्राचें चालतें जपन सकल काल. ७

येइल सौख्याचा कधीं तो दिन येवो पुढती,
आतां तुजविषयीं जिवाची आस न यापरती;
पूजित जो तुजला निरंतर ठेवुनि हृदयांत,
“ विरही ” जीवाची स्मृती तुज राहूंदे सतत. ८

४० आकाशदिवा पाहून

(१)

अश्विन वद्यांतील यामिनी,
 असे दिवाळी दोन दिसांनीं;
 एव्हांपासुनि कोर्णीं कोर्णीं,
 दिवे लावुनी रंग कराया केली होती सुरवात.
 अशाच हौशी कुणिएकानें,
 निकट आमुच्या शेजाऱ्यानें;
 तयार करुनी अतिशय यत्नें,
 उभारलेला 'आकाशदिवा' तेवत होता तिमिरांत.

(२)

भयाण काळोखाची रजनी,
 मध्यरात्र गेलेली उलटुनि;
 जग होतें झोपेंत गुंगुनी,
 जागत होता 'आकाशदिवा' परी एकला या वेळीं.
 विमनस्कपणें झोपेवांचुनि,
 मीही पडलों होतो शयनीं;
 खिडकींतूनी पाहत गगनीं,
 सहज देखुनी दिवा तेवता, दृष्टी त्यावरती गेली.

(३)

दिवा जागता मीहि जागता,
 तिमिर पसरला दोघामंभता;

स्नेहबलावरि दिवा तेवता,
 प्रेमबलावरि भदीय हृदयीं पेटत आशेची ज्योती.
 अंधारीं एकलेपणाची,
 समान होती स्थिति दोघांची;
 समान वेळीं जागायाची,
 अशा विचारें अधिकचि खिळली नजर सारखी त्यावरती.

(४)

नजर लावुनी दीपावरती,
 पाहत असतां ऐशारीतीं,
 सहजीं दृष्टी वळली वरती;
 चंद्रावाचुनि सुन्या नभावरि दिसला तारांचा मेळ.
 लुकलुकणाऱ्या इतरांहूनी,
 अति तेजस्वी तेज फेकुनी;
 प्रामुख्यानें विलसत गगनीं,
 सरळ दिव्यावरि नभांत दिसल्या सात तारका तेजाळ.

(५)

दीपावरुनी वरि गेलेली,
 नजर तेथच्या तेथें खिळली,
 दिव्यासंगें दिव्य जाहली;
 दिव्यत्वाच्या प्रभावयोगें दिसुनी आलें तिजला.
 गगन भासलें जें अवनीवर,
 तेथें होतें रम्य सरोवर;
 सरोवराच्या त्रिमल जलावर,
 अति तेजस्वी सात बालिका करीत होत्या लीला.

(६)

खेळखेळतां ऐशारीतीं,
 देखुनियां आकाशदिव्याप्रति,
 एक बालिका झाली वदती,
 “पहा साजणी, पहा ! खालतीं आहे अपुला भाऊ,”
 “आजपासुनी दोन दिसानीं,
 असे दिवाळी मोददायिनी,
 अशा सुमगल सणालागुनी,
 मंगल भाऊबीज कराया त्याला वरती नेऊं.”

(७)

हृष्टाने वदल्या बाला साही
 “छान कल्पना तव ही बाई !
 सखे ! जाउनी तूं लवलाही
 घेउनि येईं अपुला भाई भाऊबीज कराया.”
 श्रवुनि सर्खांच्या या वचनांला,
 हर्ष जाहला बहु बालेला,
 त्या मोदाच्या भरांत बाला
 सजली तेव्हां नमःपथातुनि अवनीवरि उतराया.

(८)

उतरे बाला जईं झरझरा,
 गगनीं पसरे तेजपिसारा,
 त्या तेजाचा करुनि आसरा
 वृष्टी माझी धांवत आली बालेमार्गे खालीं.
 बहीणभाऊ बोलुं लागले,

बोलत होते इतुकें दिसलें,
 परी मला तें मुळीं नुमजलें,
 सुकुंतूहल मग दृष्टी माझी पुन्हा दिव्यावरि जडली.

(९)

चमत्कार मग काय जाहला ?
 ज्या बधांनीं त्या दीपाला
 केलें होतें बद्ध जगाला,
 इहलोकींचे बंध सकल ते क्षणात तुटुनी गेले.
 तेजस्वी जी तेवत होती,
 लुप्त होइ ती दीपज्योती;
 केवळ भगिनिप्रेमासाठीं
 सोडुनि जगता परलोकाला प्रयाण दीपें केलें.

(१०)

ज्या मार्गांनीं वरी नभाला
 दीपासंगें गेली वाला,
 मार्ग मला तो नाहीं दिसला;
 कुतूहलें परि लोचन वळले गगनीं आपोआप.
 सात तारका होत्या जेथें,
 अठवा तारा दिसला तेथें;
 तदा उमजलें मजला पुरतें,
 भगिनीसाठीं गगनीं जाई पृथ्वीवरचा दीप.

(११)

दीपतारकामधील सारें,
 देखत माझ्या जें जें घडलें,

पुरेपूर तें हृदयीं ठसलें,
 नानापरिचे तरंग तेव्हां मनांत माझ्या आले.
 स्वर्लोकींच्या कोठें तारा ?
 कुठें दीप जड जगतावरला ?
 “भाऊ” म्हणुनी परी तयाला,
 ‘अंधारीं एकला’ पाहुनी वरि तारांनीं नेलें.

(१२)

अनाथ दुबळे बांधव अमुचे,
 अंधारामधिं जगणें ज्यांचें,
 अंधारीं ज्यां मरावयाचें,
 स्पर्शासाठीं केवळ अमुच्या तळमळ ज्यांची चाले;
 आम्ही एका हिंदभूमिचे
 हिंदी रक्ताचे-मांसाचे,
 निज बंधूनां बघतो कैंचें ?
 तळमळ त्यांची पाहुनि अमुचें हृदय मुळीं ना हालें.

(१३)

मानव्याला पुरे पारखे,
 जिवंत असुनी मृतासारखे,
 ‘भाऊ’ कसले आम्ही सुडके,
 दुष्मानासम सदा वागतों बंधुत्या विसरोनी.
 परी आपुल्या सृष्टीमधलीं,
 दावुनि आम्हां दृश्यें असलीं,
 निसर्ग अमुची करि कानपिळी,
 पहावयाचें कार्य आमुचें नजर खुली ठेवोनी.

(१४)

भाऊबीजेला जायाला,
 भगिनी नव्हती कोणी मजला;
 परी संकुचित विचार असला,
 दृष्टी होतां खुली मनाला मुळीं न माझ्या शिवला.
 समानतेचें अंगीं वारें,
 तया क्षणाला पुरतें शिरलें;
 त्या दृष्टीनें जई पाहिलें,
 मायभूमिवरि दिसूं लागल्या असंख्य भगिनी मजला.

(१५)

त्यांतिल होत्या अनाथ कोणी,
 बंधू ज्यांना नव्हता भुवनीं,
 किती पोरक्या पितरांवांचुनि,
 पोटासाठीं सदैव चाले ज्यांची आटाआटी.
 बदमाषांनीं फुसलविलेल्या
 कितीक गाई पंकीं रुतल्या,
 अनाथ विधवा असंख्य दिसल्या,
 उदासीन परि 'समाज' होता ज्यांच्या दुःखासाठीं.

(१६)

हाय ! अशांनां कोणि न वाली,
 निर्लज्जांची स्वैर टवाळी
 मात्र लेखिली ज्यांच्या भालीं,
 आत्मत्यागाविणें दिसेना उपाय काहीं ज्यांनां.
 रडत अशांनीं जावें मरुनीं,

लक्ष न देती तिकडे कोणी,
हंसणारे परि वीरशिरोमणि
उजळपणानें वावरतांना लाज न वाटे त्यांना !

(१७)

समाजकंटक घुंघुरव्यांना,
अबलांना जे हंसती त्यांना,
धिक्कार अशा बेशरमांना,
प्रोत्साहन त्या देती त्यांना सहस्रधा धिक्कार !
विवेकबुद्धी अद्यापीही
मुळीं आमुची जागृत नाहीं,
म्हणुनि निंद्य हें घडतें कांहीं,
नष्टचर्य हें तुझें समाजा ! केव्हा ओसरणार ?

(१८)

तुवा निसर्गा ! हें अंधारी
दृश्य दाविलें चेतोहारी;
समाज आहे निद्रावश परि,
झोपेनें झिंगतां तयाला कोठुनि तें दिसणार ?
भर दिवसाच्या सूर्यप्रकाशीं,
जागा करुनी जेव्हां त्यासी,
दाविशील तूं दृश्यें ऐशीं,
तेव्हां कोठें समाज अमुचा खडबडुनी बघणार !

(१९)

सांग निसर्गा, तू सुर्याला,
समाज अमुचा उजळायला,

खुळीं बंधनें जाळायाला,
जगतावरि मग 'समाज' अमुचा तेजानें झळकेल.
द्वैतपणाच्या विसरुनि भावा,
बंधूसाठीं बंधू जेव्हां,
शिर हातावरि घेतिल तेव्हां,
मायभूमिवरि सूर्य सुखाचा त्याच दिनीं उगवेल.

मुंबगाव, नवंबर १९२१.

४१ पूर्व-पश्चिम

शार्दूलविक्रीडित

(१)

पूर्वेला उगवोनियां उजळतो जेव्हां रवी उज्ज्वल,
गाती मंगलपाठ भाट वनिचे, सृष्टी मुदें हांसते,
लाघे भाग्य असें प्रभातसमयीं पूर्वेप्रती मंगल,
तेव्हा होवुनि खिन्न पश्चिम दिशा पूर्वेकडे पाहते.

(२)

आकाशीं चढुनी रवी हळुहळु, सोडोनि पूर्वेप्रती
माध्यान्हीं ठरतो स्थिरावुनि जरा आकाशमध्यावरी,
हासे पूर्व इथें, तशीच तिकडे हो पश्चिमा हांसती,
काहीं काल समान भाग्य हंसवी दोर्घांसही यापरी.

(३)

मध्यापासुनि पश्चिमेस कलता तेजासवें भास्कर,
औदास्यांत बळावुनी अवकळा पूर्वेप्रती आसते;

भाग्याचे नव रंग याच समयीं आंदोलती जीवर
ती भाग्यें हुरळोनि पश्चिमदिशा पूर्वेस धिक्कारते.

* * * *

पूर्वेचा रवि पश्चिमेस झुकला, पूर्वेस जाई पुन्हां,
भाग्याचा मग व्यर्थ गर्व इतुका का पश्चिमा वाहते ?

शुभगाव, नवंबर १९२२.

४२ सिंहगड सोडतांना

[गेल्या मे महिन्यांत एका सन्मित्राच्या प्रेमळ आग्रहामुळे सिंहगडावर जाण्याच
योग आला. परत येतेवेळीं 'पुणेदरवाज्या'जवळ सर्वांबरोबर गडाचाही
निरोप घेतांना, मनांत आलेल्या विचारांचें शब्दचित्र रेखाटण्याचा
प्रयत्न खालील गीतांत केला आहे याच गीतांत एके ठिकाणीं
काहीं मराठे कुळांचा केवळ उदाहरणासाठीं उडता उल्लेख
केला आहे. याबद्दल त्या आढनांचाचे मराठे बंधु
मला क्षमा करितील अशी आशा आहे.]

(१)

सोडुनियां तुज जातो, नगराजा !
लीनाचा प्रणाम घेई माझा;
आताचा सरला ऋणानुबध,
तोडावे हणुनि लागती बंध;
हा लागे जो जीवास जिन्हाळा,
तोडुनि तो जाणें आलें मजला;
जाताना खळबळ हृदयीं होई,
दावाया वदुनी उमजत नाहीं;

निघतांना पायहि झाले कधी;
अश्रूनीं नयनीं केली दाटी.

(२)

परि जातों कर्तव्याच्यासाठीं,
लोभाच्या तोडुनि सान्या गांठी;
मजवरती अमित लोभ करणारे,
गहिवरले निरोप देतां सारे;
बघुनी या निर्हेतुक लोभाला,
परतावें वाटे येथुनि मजला;
यायोगें पाउल झालें मंद,
परि इकडे ओढिति दुसरे बंध;
नगराजा ! नकोच जातों आतां,
घे माझा प्रणाम जातां जातां.

(३)

हे मागें लोटुनि सारे पाश,
तुजवरुनी निघतां उत्तरायास;
ही इकडे खोल दरी दिसताहे,
हा इकडे कडा भयंकर आहे;
यानीं तूं दुर्गम एका काळीं,
आज कुठें अभेद्यता ती गेली ?
दो शतकामागें वैभववान,
आज असा होसी भाग्यविहीन;
हें बघुनी होतें चित्त उदास,
आठवतो पूर्वीचा इतिहास.

(४)

शिवभाचा तूं कलिजा जीवाचा,
 तुजसाठीं वीर हरपला त्याचा;
 त्या तसल्या अंधाराच्या रातीं,
 किति भेले लढतां तुझियासाठीं;
 मावळच्या मूठभरच वीरांनीं,
 विजयाचा झेंडा फडकावोनी;
 शिंपियले सडे इथें रक्ताचे,
 रुजविलें बीज त्यांत ऐक्याचें;
 त्यांतूनी ' राष्ट्रवृक्ष,' फोंफावे,
 ज्या बघता शत्रू थरकांपावे.

(५)

राष्ट्राची जोंवरि चढती वेळ,
 टवटवला तरु हा काहीं काळ;
 ज्या काळीं महाराष्ट्रवीरांनीं,
 गाजविलें शौर्या हिंदुस्तानीं;
 दरखानचे घोडे फुरफुरलेले,
 अटकेच्या नदींत पाणी प्याले;
 त्या काळीं नगराजा ! तव कीर्ती,
 गाजोनी दिगत केली होती;
 हाय ! परी दैवचि उलटें झालें,
 त्यासंगें कालचक्रही फिरलें !

(६)

कालानें देतां उलटी हांक,
 ऐक्याची क्षणात झाली राख;

मग येथें कलहाचें सैतान,
 सरसावें घालाया थैमान;
 राष्ट्रची ओसरली पुण्याई,
 तुजभंवती जगल नुसतें राही;
 वीरांचे बच्चे भवतालींचे,
 ते झाले हमाल गोदामाचे;
 नगराजा ! आतां तूं कोणाचा !
 चैनीला येणाजाणाराचा.

(७)

हाय ! तुझ्या भंवतालींचीं खेडीं,
 भीमथडी जिथें नाचलीं घोडीं;
 रक्ताचे पाट वाहले जेथें,
 धरणाचें पाणी वाहे तेथें;
 मालुसरे आणि घाटगे, माने,
 मावळचे किति सांगूं नांवानें;
 शेताची खुरपण मात्र करोनी,
 गवताला आज दाविती पाणी;
 दोष नसे हा मावळबधूना,
 परि अमुच्या राष्ट्रघातकर्माना.

(८)

कालाच्या कराल दाढांमार्जी,
 सांपडलें राष्ट्र आमुचें आजी;
 रगडोनी जरी जाहलें पीठ,
 आर्यांचें तेज उरें परि त्यात;

हीं पतनें आमुच्याच कर्मांचीं,
 निमुटपणें भोगुनि सारायाचीं;
 सुचवीते ही काळोखी रजनी,
 'भाग्याची पहाट ये मागोनी;'
 तोंवरि बा, सर्वभक्षका काला !
 हा माझा प्रणाम शतशः तुजला.

(९)

नगराजा ! मात्रा कलिकालाची,
 तुजपुढती नाहीं चालायाची;
 झुंजोनी म्हणुनि आजवरि त्यासी,
 उरलासी तसा पुढें तूं उरसी;
 नांव तुजें रक्ताच्या शाईनें,
 इतिहासीं लिहिलें तानाजीनें;
 तवरूपें स्मारक शिवशाहीचें,
 तेजस्वी अखंड झळकायाचें;
 तवयोगें 'महाराष्ट्र' हें नाव,
 कालाचा उरेल घेउनि ठाव.

(१०)

राष्ट्राचीं रणतीर्थें विख्यात,
 नगराजा ! श्रेष्ठ अससि तूं त्यांत;
 तुजवरती सदैव संचरणारा,
 स्फूर्तीनें मंतरलेला वारा;
 तुजवरचे अणुपरमाणू सारे,
 शिववाच्या यशगाना गाणारे;

कोणीही तव सहवासा यावें,
 येवोनी पावन होउनि जावें;
 पूर्वीच्या इतिहासास स्मरावें,
 स्फूर्तीच्या पवित्र गाना गावें.

(११)

या भावें तुझ्यासंनिधीं आलों,
 स्फूर्तीला सेवुनि आज निघालों;
 निघतांना खळबळ हृदयीं झाली,
 तंद्रीच्या भरांत आलों खालीं;
 येतांना, म्हणुनि, न ये नयनांत,
 वाटेचा जंगलशाही थाट;
 कोळ्यांचें ' मेटें ' वाटेवरलें,
 गेलेलें मुळिही नाही कळलें;
 केव्हाची उतरण सरुनी गेली,
 ही तळची ' अतकरवाडी ' आली.

(१२)

पुण्यमया ! नगराजा ! येथेनी,
 जायाचें आतां तुज सोडोनी;
 दुःसह हा विचार मनिं येवोनी,
 डोळ्यांना घळघळ आलें पाणी;
 जायाला मुळीं निघेना पाय,
 परि झाला, काय करूं ? निरुपाय.
 दडपण हें सारें हृदयावरचें,
 काढोनी हाय ! मला जायाचें;

जायाचें हणुनी जातों आतां,
घे माझा प्रणाम जातांजातां.

बुधगांव,
सप्टेंबर, १९२२.

४३ स्फुट अभंग

(१)

नको देवा ! कधीं देऊं, कोणा परतंत्र जिणें; त्याच्याहुनी दारोदारीं, बरें भिक्षान्न सेवणें.	१
लाथाडील कोणीकोणी, दीन भिकारी हणोनी; पुरवलें तेंही देवा ! कटु पारतत्र्याहूनी.	२
अर्धपोटी राहोनीया, कोर निढळ्या धामाचा; पकानाच्या राशीहूनी, आदरीन कायावाचा.	३
विचारांची जेथें वीक, होते ताबेदारीपार्यीं; अशा नाठळ बाजारीं, वागण्याची तथा नाहीं.	४
तोंडदेखलें बोलाया, नाहीं जिवाला सराव; जरी बोलीयेलें कधीं, होई मागुती पस्ताव.	५
चुकूनीही स्पष्टवाणी, जरी बरळली जिब्या; झणीं त्याचा विपर्यास, माथ्यावरी आदळावा.	६
ऐशापरीची कांचणी, जाच करी चक्रपाणी; धीर द्यावया व्यसनीं, कोण तुझियावाचोनी.	७
त्रिभुवनीं गाजवीलें, भक्तकैवारी या नांवा; हांकेसाठीं 'विहारीच्या', झडकरी देवा ! धांवा.	८

बुधगांव,
जून १९२२.

४४ एक मागणें

चाल-गज्जल

जिथें ऐश्वर्यवताचा, शकेना जावया तोरा,
जगाच्या द्वेषबुद्धीला, जिथें नाहीं मुळीं धारा,
निसर्गाचा खुला आहे, जिथें सेवावया मेवा,
तया ठायीं मला देई, सदाचा वास तू देवा ! १

मिळाला कोर पोटाला, तयानें तुष्ट जे होती,
भिजोनी विंब घामानें, धन्याला जे दुवा देती,
इमानी माणसें ऐशीं, जिथें वसतात आनंदें,
तया ठायीं मला देवा ! सदाचा वास लाभूंदे. २

असोनी दक्ष संसारीं गुणांनीं जेथल्या ललना,
सदा जपतात रक्षाया, कुलाच्या योग्य अभिमाना,
अशा या नांदती ह्यणुनी असे पावित्र्य ज्या भूला,
तया भूमीवरी वसती सदाची लाभुंदे मजला. ३

नसांतूनी जरी वाहें, स्वदेशप्रेम हें रुधिर,
कृतीनें दाविती वदनीं 'फुकाचे शब्द' नसणार,
प्रसंगीं पेट घेणारे, असे वसती जिथें तरुण,
वसाया देइ तूं देवा ! मला ऐसें सदा स्थान. ४

सदा केली निसर्गानें, जयाची वाढ जोमाची—
फुलांवाणी मुलें जेथें, खुल्या उल्हासवृत्तीचीं,
अशीं तेजाळ नक्षत्रें, प्रकाशा देतिं ज्या ठायीं,
तया स्थानीं मला देवा ! सदाचा वास तूं देई. ५

खुलें आकाश ज्या ठायीं, खुला वाहे जिथें वृषा,
सभोंतारीं खुली सृष्टी, खुला खगवृद गाणाहा,
खुल्या सृष्टींमधें ऐशा, खुले वसती जिथें जीव,
अशा ठायीं मला देई, तुझ्या पायीं सदा ठाव.

बुधगाव, जुलै १९२२.

४५ रसिकांस विनंति

(चाल—कपोला कपोलाचि०)

कवी वंद्य होवोनि गेले महा,
तयांच्या पदाचाच मी दास हा.
सदा बैसुनी 'शारदे'च्या पदीं,
तिनें प्रेरितां, गाइलें या पदीं. १

मुळीं नेणतों गायनाची कला
जरी जाहलें ठाउकें हें मला;
तुम्हीं प्रेम दावोनि प्रोत्साहिलें,
म्हणोनीच हें काहिसें गाइलें. २

पुढें गायनाची असे कामना.
रसज्ञां ! कराया तिच्या पूरणा,
असूंदे सदा प्रेम माझ्यावरी,
'विहारी' तुम्हां ही विनंती करी. ३

बुधगांव,
१० फेब्रुवारी १९२३.

‘काव्यविहारा’वरील

निवडक अभिप्राय.

१ इचलकरंजी संस्थानचे अधिपति श्रीमंत नारायणराव बाबा-
साहेब घोरपडे यांचा अभिप्रायः—

“ ‘काव्यविहारी’ यांच्या ‘काव्यविहारां’तील बहुतेक कविता
चांगल्याच असून काहीं प्रकरणे बहारीची आहेत.”

२ सांगली विलिंग्डन कॉलेजचे प्रिन्सिपाल गोविंद चिमणाजी
भाटे, M A यांचा अभिप्रायः—

“ ‘काव्यविहारी’ या नावाने सासिकपुस्तक-वाचकांस चिर-
परिचित असलेले माझे मित्र रा. गद्रे यांनी आपल्या निवडक काव्य-
संग्रहातील काहीं कविता—विशेषतः ‘नवमतवादी’ कवनें—स्वतः
वाचून दाखविली. या काव्यश्रवणाने मला फार आनंद वाटला.
रा. गद्रे यांची कविता साधी, सोपी व सरळ असून सरसही आहे.
रा. गद्रे यांनी क्लिष्ट कल्पना व शब्दावडंबर याच्यायोगे आपल्या
कवितेंत कृत्रिम नटवेपणाः आणण्याचा प्रयत्न केला नाही हे फार
चांगले केले. कारण अलीकडे असली प्रवृत्ति वाढत्या प्रमाणावर आहे.
प्रसादगुणयुक्त उदात्तार्थ हा काव्याचा आत्मा आहे असें माझे मत
आहे, व रा. गद्रे यांच्या कवितेंत हा आत्मा सर्वत्र दृग्गोचर होतो.
रा. गद्रे यांचे हातून अशीच—किंबहुना याहीपेक्षां वरचढ काव्यनिर्मिति

होजून मराठी वाङ्मयांत अधिकाधिक भर पडत जाईल अशी आशा आहे.”

३ प्रख्यात नाटककार, कवि व टीकाकार श्रीयुत श्रीदाद कृष्ण कोल्हटकर, B. A., LL. B. यांचा अभिप्रायः—

“ ‘काव्यविहारी’ यांच्या कवितेंत नवीन सांप्रदायाच्या कवितेंतील जोम असून कोणत्याहि आधुनिक कवीचें अनुकरण नाहीं, ह्मणून कृत्रिमपणाहि नाहीं; यामुळें ती फार आल्हादजनक वाटते. त्याचा काव्यसंग्रह लौकरच प्रसिद्ध होणार हें पाहून मराठी भाषेच्या प्रत्येक अभिमान्यास आनंद होईल यांत संशय नाहीं.”

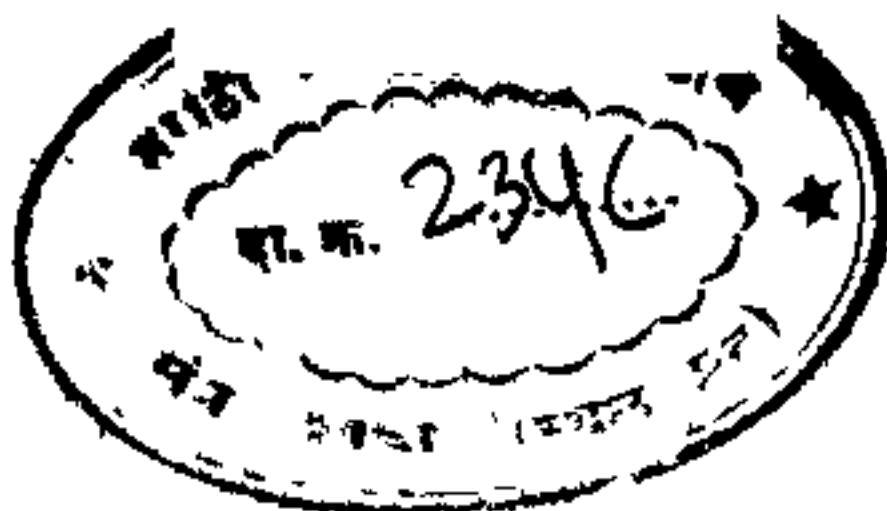
४ इंदूरचे श्री. माधवराव विनायकराव किंबे, M. A., M. R. A. S. यांचा अभिप्रायः—

“ ‘काव्यविहारी’ यांच्या कविता मराठीच्या प्रतिष्ठित मासिकांत प्रसिद्ध झालेल्या सर्वांच्या परिचयाच्या झाल्या आहेत. त्यांतील उत्कट विचार, उदात्त भावना, चित्ताकर्षक वृत्ते, व मनोहर रचना यायोगानें त्या सर्वप्रिय झाल्या आहेत. त्या एकत्र छापविल्या गेल्यास मराठी भाषेत एक उत्तम संग्राह्य पुस्तक होईल.”

REFERENCE CODE 002358

REFBK-0002358

शुद्धिपत्र.

पृष्ठ.	ओळ.	अशुद्ध.	शुद्ध
९	२	दग	दंग
११	२२	नज	नच
१३	२०	दुममदुला	दुमदुमला
२५	१६	गुंफणारी	गुफणारी
२६	९	हळूंहळं	हळुंहळू
३१	८	उमटली	उलटली
३३	१३	साहाय्य	सहाय्य